

ENYEDI ZSOLT

PÁRTOK ÉS PÁRTRENDSZEREK

a legitim pártokhoz vezető út

William Crotty (1970) immár negyedszázados megállapítása szerint a pártokról szóló irodalomból csak az adat és az elmélet hiányzik. A helyzet azóta sokat változott, az adatok szisztematikus gyűjtése és az egyre szofisztikáltabb modellek gyártása immár nagyipari jelleggel zajlik. Ugyanakkor, ha, amint Crotty tette, mi is a választási viselkedésről szóló kutatásokkal szembesítjük ezt a területet, nehéz nem látnunk a szigorú tudományos módszerek hiányát. Ám hiába a csak mérsékelt siker a hipotézisek rigorózus tesztelése terén, a politikatudományi folyóiratok első számú témáját továbbra is a pártok szolgáltatják. A szakemberek és laikusok érdeklődését leköti a modern idők gladiátorainak szerepét betöltő pártok vetélkedésének látványossága. A figyelem mélyebb oka a pártverseny és a modern demokráciák között feltételezett szoros kapcsolatban keresendő.

E kapcsolat empirikus alapja kézenfekvő: ma már a pártok, néhány tradicionális társadalomtól eltekintve, a világ minden táján jelen vannak, létüket a közvélemény a demokrácia indikátorának tekinti. Azonban nem felejthetjük el azt sem, hogy a modern társadalomszervezés elveinek megalapozói nem pártokban gondolkodtak (Montesquieu) vagy éppen az általános akarat érvényre jutásának akadályait látták bennük (Rousseau). A legkorábbi modern pártoknak otthont adó amerikai demokrácia megalapítói (Madison, Jefferson, stb.) is legfeljebb elkerülhetetlen rosszként fogadták el őket. A társadalom és állam hagyományos, organicista felfogásába a pártok egyáltalán nem voltak beilleszthetők, de a szerződéselméletek előtérbe kerülése sem jelentette automatikusan elfogadtatásukat. Bár már Lord Bolingbroke is igazolhatóan vélte a szervezett ellenzék működését, Edmund Burke pedig már pozitív érvekkel támasztotta alá a pártok nélkülözhetetlenségét, a francia forradalom ideológusai újra csak egyenlőségjelet tettek a pártok és a közérdeket figyelmen kívül hagyó hatalmi klikkek között. Még a társadalom pluralisztikus voltának, a szervezkedés jogosságának, a politikai képviselet fontosságának elismerése után is hosszú út vezetett annak a ma már általánosnak mondható meggyőződésnek a kialakulásához, amely a szavazók akaratát, a pártok és a kormányzat között közvetlen, alá-fölé rendeltségi kapcsolatot feltételez.

A pártcímkék korai megjelenése ellenére legitim ellenzékéről Angliában is csak a tizenyolcadik századtól beszélhetünk, de a választókerületek túlnyomó többségében ekkoriban is csak egy jelölt volt és a jelöltek többsége nem tartozott egyetlen párthoz sem. A törvényhozó testületekben persze már a kezdetektől megfigyelhető volt az egy klánhoz vagy az egy régióhoz tartozáson alapuló összehangolt viselkedés és stratégiai szavazás. Azonban, ha meg is szerveződött egy-két parlamenti frakció, a tét viszonylag csekély volt, hiszen a kormány többnyire nem függött közvetlenül a parlamenti erőviszonyoktól, a tizenkilencedik század második feléig a kormányváltások és a választási eredmények között csak esetleges volt a kapcsolat.

A tizenkilencedik század folyamán a koordinált, pártcímkék alatt folyó politizálás átlépte a parlamentek küszöbét, s a század derekán megjelentek az első, modernnek nevezhető politikai pártok is. A pártellenes attitűd mégis erős maradt. Ez az ellenállás négy forrásból táplálkozott. A konzervatív, tekintélyelvű felfogás a hagyományos elitek által vezetett, harmonikus társadalmi rendet féltette a pártoktól. Az államot felsőbbrendű, az egyének összességén túlmutató entitásnak tartók a pártokat a közérdekre veszélyes magánérdekekkel azonosították, s igyekeztek a bíróságot, az állami bürokráciát vagy akár a legfőbb végrehajtó hatalmat (elnök, miniszterelnök) is kivonni a pártok befolyása alól (Daalder 1992). A közvetlen demokrácia hívei valamint az individuum politikai szerepét féltő liberálisok, bár egészen más alapokról, de szintén negatívan viszonyultak az izmosodó pártokhoz. Az utóbbiak tipikus képviselője, Ostrogorski (1982) már a századfordulón elszörnyedve figyelte a parlamenten kívüli pártapparátus erősödését, a (tömeg)pártokban a gondolatszabadság és az egyéniség elnyomóit, a liberális képviselői elv, vagyis a parlament mint az egymást szabad vitában győzködő gyülekezet ideáljának veszélyeztetőit látva.

A pártok pozícióinak megszilárdulása attól is függött, hogy jellemző volt-e a pluralizmus az adott társadalom modernizáció előtti időszakára és hogy a pártok megjelenése megelőzte-e a modern bürokrácia kialakulását. Nem mindenhol sikerült az országos pártrendszernek áthatni a helyi politikát, magához szelídíteni a hagyományos eliteket vagy éppen az alsóbb osztályok képviselőit (Daalder 1966). Általánosságban azonban a húszadik század a pártok hatalmának, szervezeti erejének és legitimitásának az erősödését hozta. A weimari köztársaság példája is arra figyelmeztetett, hogy a bürokrácia, a hadsereg vagy az elnöki intézmény kivonása a pártok befolyása alól nem a stabil demokrácia zálogai. Az erős, integrálni képes pártoknak kulcsszerepet tulajdonító felfogás tovább erősödött a negyvenes, ötvenes években, amikor is az európai emigráns társadalomtudósok Amerikába vándorlása döntő lökést adott az összehasonlító politikatudomány "felnőtté válásához" (Daalder 1983). Az ideológiai alternatívákat megjelenítő, fegyelmezett tömegpártok (főleg angliai) példájának vonzerejét bizonyítja az amerikai politikatudományi társaság 1950-es jelentése, amely a pártok reformját, európaizálását jelölte meg kívánatos célként. A "pártkormányzás" (ti. hogy a fő döntéseket párteberek vagy alárendeltjeik hozzák, akiket az egységes párt szelektál és ellenőriz, Katz 1987: 4) népszerűségének gátat szabott azonban az a hagyományos amerikai felfogás, amely nem a többség akaratának maradéktalan megvalósulását, hanem a kisebbségek védelmét tartja elsődleges demokratikus célnak.

Az adatgyűjtési és adat-feldolgozási technikák fejlődése és a politológiai horizont kitágulása, amelynek során kis európai demokráciák és harmadik világbeli egypártrendszerek is bekerültek az elemzők látókörébe, nagyban hozzájárult az összehasonlító "pártológia" fejlődéséhez. A szaporodó komparatív kutatásokban független és függő változókként, vagyis okként és okozatként is felbukkannak a pártok. Az utóbbi jóval nagyobb gyakoriságának oka az az általánosnak mondható felfogás, amely szerint a pártok a mélyebb társadalmi viszonyrendszer függvényei. A pártok függő, reaktív jellegéből indul ki a szociológus iskola valamint a racionális választás elméletéhez kötődő irányzatok jelentős része is. Az egyikben a társadalmi struktúra, illetve annak változása alakítja a pártok viselkedését (például Lipset 1995), míg a másokban a választók preferenciái a meghatározó tényezők (például Downs

1957). Mintegy a politikatudomány önállóságát legitimálva, a fentiekkel szemben erősödött meg az a megközelítés, amely szerint a pártok maguk alakítják a polgárok preferenciáit és ők formálják a politikai kultúrát is (például Sartori 1969).

definíciók és funkciók

A klasszikus párt-meghatározások mindenekelőtt abban különböztek, hogy az érdek vagy a meggyőződés (Madison kifejezésével: a szenvedély) meghatározó szerepét emelték-e ki. Burke definíciója, amely szerint a párt "olyan csoport, amelynek tagjai a nemzeti érdek megvalósításán munkálkodnak, egy mindannyiuk által elfogadott elv alapján" különösen nevezetessé vált, a pártokkal szembeni pozitív attitűdje és az ideológia szerepének kihangsúlyozása miatt. Más megközelítések (például Duverger)¹ szerint a pártokat szervezet voltuk definiálja leginkább, megint mások (például Lipset és Rokkan)² pedig a pártokat a társadalmi konfliktusok megjelenítőiként tárgyalják. A jogász ihletettséggű megközelítések mindenekelőtt azt hangsúlyozzák, hogy a pártok önkéntes, nyitott, közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkező szervezetek (Weber 1987: 288, Blondel 1990: 132, Bihari és Pokol 1992: 220). A kormányzati hatalom megszerzésére való törekvés és a választásokon való részvétel szinte egyik definícióból sem marad ki (lásd például Schattschneider 1942: 35, Neumann 1956: 396, Downs 1957: 25)³. A katonai szervezetektől a kifejezetten békés eszközök (mindenekelőtt a választásokon való részvétel) használata, az érdekcsoportoktól a célok sokrétűsége, a kormányzati hatalom egészének a megszerzésére való törekvés különbözteti meg a pártokat.

A definíciók által húzott határok a gyakorlatban persze távolról sem egyértelműek. Számos történelmi példa mutatja, hogy polgárháborús viszonyok közt pártok is könnyen fegyvert ragadnak, illetve fegyveres csoportokkal fonódnak össze. A kis, szélsőséges pártok pedig ritkán tekinthetnek céljuknak a kormányhatalom megszerzését, s ha részt is vesznek választásokon, ezt csak a vele járó nyilvánosságért teszik. Számos párt célja nem a hatalomban való részvétel, hanem a hatalmi struktúra teljes szétverése, és egy új állam kialakítása (Ware 1995). A választások középpontba állítása figyelmen kívül hagyja a diktatórikus rendszerek pártjait is, ezért többen (így például Janda, Beyme vagy Duverger) a választásokon való részvétel helyett az általánosabb "hatalomra törés" kritériumát javasolják⁴, vagy legalábbis a választások

¹ A pártot egy sajátos struktúrával rendelkező, anatómiájával jellemezhető közösségként definiálta Duverger (1964: xv).

² Szerintük a pártok politikai programok és érték-elkötelezettségek terén létrejött, konfliktusokhoz kapcsolódó szövetségek (Lipset- Rokkan 1967: 5)

³ Schattschneider: "...szervezett próbálkozás... a kormányzat ellenőrzésére", Downs: "emberek olyan csoportja, mely a kormányhatalmat akarja ellenőrzése alá vonni választásokon megszerzett pozíció révén", Neumann: "olyan politikai cselekvők szervezete, akik a kormányhatalom feletti ellenőrzést célozzák és akik más nézeteket valló csoporttal vagy csoportokkal vetélkednek a támogatásért".

⁴ A nem demokratikus országokat is komparatív vizsgálatába illeszteni akaró Kenneth Janda (1980: 5) számára különösen fontos volt, hogy a pártot egy minimalista meghatározással olyan szervezetként definiálja, melynek "egyik célja képviselőinek kormányzati pozícióba juttatása".

formális jellegének megengedését (Sartori)⁵. Fokozatbeli különbségként felfogva a pártok és egyéb szervezetek közötti eltérést, azt mondhatjuk, hogy annál "pártosabb" egy szervezet, minél egységesebb, minél inkább a választott képviselők által ellenőrzött hatalom egészének megszerzésére törekszik, és minél inkább a választási sikerre alapozza legitimitását (Katz 1986).

A pártok elhatárolása egyéb szervezetektől és a pártok sajátos szerepének mélyebb megértése rendszerint a pártok funkcióinak, társadalmi jelentőségű feladatainak meghatározása révén történik. A pártok egyik legnyilvánvalóbb funkciója, hogy a választásokon való részvételük révén strukturálják a szavazatot. Azért képesek stabil alternatívákat felkínálni, mert preferenciákat: érdekeket és értékeket fejeznek ki, mert képesek elfogadtatni a választókkal programjaikat mint lehetséges társadalmi célokat, vagyis mert már a választásokat megelőzően strukturálják a közvéleményt.⁶ A politikai választók körében létező preferenciáktól, szükségletektől hosszú út vezet az artikulált politikai követelésekig, s ez az út többnyire a pártokon keresztül vezet. Míg az artikuláció és képviselő funkciója számos más szervezethez is hozzákapcsolható, az ún. aggregáló funkció alkalmasnak látszik arra, hogy a pártokat kiemeljük a hasonló szervezetek köréből. Szemben ugyanis az érdekcsoportokkal, vagy a konkrét kérdéseket felvető mozgalmakkal, a pártok kénytelenek a konfliktusban lévő preferenciákat és az eltérő érdekű társadalmi csoportokat egymással kibékíteni, közöttük valamilyen konszenzust kialakítani. Ezt az embereket és célokat egyesítő, összehozó jelleget hangsúlyozza a strukturalista-funkcionalista iskola, amikor a pártokat a modern társadalmak specializált aggregációs struktúráiként kezeli (Almond és Powell 1966: 102). A bázis szélessége egyben a tevékenység szélességét is maga után vonja, hiszen egy politikai párt nem engedheti meg magának, hogy csak egyetlen probléma megoldását kínálja választóinak.⁷

Az aggregáló funkcióhoz szorosan kapcsolódik az integráló és mobilizáló funkció. A pártok, azáltal, hogy híveket toboroznak a lakosság soraiban, s hogy a tágabb közösség ügyeiben való részvételre készítik őket, meghatározó módon járulnak hozzá a lakosok polgárrá válásához. Egyéb intézményekkel (család, iskola, egyház) együtt megteremtik a társadalmi csoportidentitásokat, és a szocializáció legkülönbözőbb módszerei, valamint az ismétlődő pártszavazat révén konszolidálják ezt az identitást. Az oktató, szocializáló szerep sok esetben iskolák működtetését, explicit oktatást jelent, de a csak választási kampányokban és a médiában megjelenő pártok is hozzájárulnak a politikai tájékozottság, az állampolgári ismeretek szintjéhez. A pártok alapvető tevékenységéhez tartozik kommunikációs csatornaként való szereplésük is, ily módon is összekötve a társadalmat az állammal (Barnes 1967).

A pártok persze nemcsak hangot adnak politikai követeléseknek, hanem lehetőségük van azokat kormányzati programba foglalni, illetve a programokat végrehajtani is. Az összekötő szerepet a pártok mindenekelőtt azáltal töltik be, hogy lehetővé teszik a

⁵ Sartori (1976: 63) alapján pártnak tekinthető minden csoport mely képes jelöltjeit elindítani és megválasztatni a - szabad vagy nem szabad - választásokon. Ugyanakkor Sartori elismeri, hogy léteznek választásokat huzamos ideig bojkotáló pártok is.

⁶ Neumann (1956: 397) "A pártok elsődleges feladata a kaotikus közakarat megszervezése. ...A pártok eszmék alkuszai, állandóan tisztázzák, rendszerezik és fejlesztik doktrínájukat". Kirchheimer (1966: 189) már egyenesen a "politikai preferenciákat meghatározó" funkcióról beszél.

⁷ A valóságban persze előfordulnak ilyen pártok, de a kormányhatalom meghódítását nemigen remélhetik.

polgárok részvételét a döntéshozásban, a programalkotásban, a jelöltek kiválasztásában vagy a kormány ígéreteinek a számonkérésében. Sajátos kapocsként (linkage) működnek a pártok akkor is, amikor a szavazatokért patronázzsal fizetnek, vagy a kormányzat részéről ellenőrzik (oktatással vagy fegyelmezővel) a polgárokat (Lawson 1980, 1988).

Ahogy azt különösen a funkcionista iskola szereti hangsúlyozni, a politikai rendszer legitimitációjához és stabilitásához pusztán azáltal is hozzájárulnak a politikai pártok (még a kifejezetten rendszerellenesek is), hogy intézményes csatornát kínálnak a tiltakozás számára, biztosítva a választás illúzióját. Ha ez igaz is az absztrakció egy bizonyos szintjén, nyilvánvaló hogy a pártok különböző mértékben járulnak hozzá a rendszerstabilitáshoz, és gyakran inkább dezintegrálnak mint integrálnak.

Amit viszont a rendszerelmélet hívei, a strukturalista-funkcionalisták és az empirikus orientáltóságú politológusok egyaránt hangsúlyoznak, az a rekrutációs vagy szelekciós funkció. A pártok, és szinte csakis a pártok toborozzák a modern demokráciák kormányzati vezetőit: elsősorban a szűk értelemben vett politikai vezetőket, de sok esetben az államigazgatás embereit is. Az általuk kiválasztott embereket beemelik és "belenevelik" a hatalmi elitbe. Ugyancsak a pártok alaptevékenységének része a kormány felállítása és a kormányzati munka megszervezése. A kormányzás, a közpolitika formálása természetesen nem a pártok monopóliuma, számos intézmény: bürokrácia, érdekcsoportok, hadsereg, stb. részt vesz még benne. Ugyanakkor a liberális demokráciák logikája megköveteli, hogy a társadalmi alrendszerek érdekeit képviselő elitek fölött egy "laikus", az osztálytársadalmi akarat révén hatalomra jutott, átfogó célokat követő, a hatalmi ágak összehangolását elvégző politikusi csapat, magyarul egy párt álljon. (Pizzorno 1981)

Nyilvánvaló, hogy az eltérő környezeti kihívások alakítják a pártok arcukat. Így például a fejlődő országokban olyan tevékenységekben is kulcsszerepet kapnak pártok, amelyek fejlettebb régiókban más intézményekre hárulnak. Részt vesznek például a nemzeti identitás kialakításában, a törzsek közti egység megteremtésében, a társadalmi integráció, az elosztási struktúra kialakításában. A gyakran egypárti struktúra ugyanúgy kommunikációs csatornaként funkcionál, mint a liberális demokráciák többpárti rendszere, csak itt az információ elsősorban az államtól irányul a polgárok felé, elősegítve az államnak és vezető rétegének elfogadtatását.

Elképzelve a pártok nélküli demokráciát, talán közelebb kerülhetünk a pártok szerepének megértéséhez. Ha egy kizárólag érdekcsoportok által uralt politikát tételezünk fel, nyilvánvalóvá válik a pártok egyik nagy előnye, nevezetesen az, hogy rajtuk keresztül a foglalkozási-érdekképviseleti struktúrába nem betagozódott, kiépített érdekvérvényesítési csatornákkal nem rendelkezők is képviseletet nyerhetnek (Kirchheimer 1966:194). Ha pedig a parlamenti képviselőjelölteket semmilyen kötelék nem kapcsolná össze, s az állampolgár csupán személyek között választhatna, gyakorlatilag semmilyen befolyással nem bírna a választások kimenetelére. A pártok, azáltal hogy összefogják a különböző testületekben dolgozó döntéshozókat, s hogy politikai csomagokká aggregálják a preferenciákat, kevés számú alternatívára redukálják a politika bonyolult világát. Enélkül a redukció nélkül a választó elveszne a részletek tömegében, legfeljebb választókerületének sorsára lenne befolyással, s

nem tudná kifejezésre juttatni állásfoglalását az ország sorsát érintő legfontosabb kérdésekben (Katz 1980).

A pártok lényegét tehát az adja, hogy, szemben az egyéni képviselőkkel, viszonylag állandó, stabil szereplői a politikának. A politika hosszú távú csereügyleteiben (ahol a támogatásért a szavazók vagy az érdekcsoportok bizonyos ígéretet teljesítését várják el) számon kérhető, büntethető partnerre van szükség, s erre a szerepre csak a választásokon rendszeresen induló, generációkon keresztül létező politikai párt alkalmas (Pizzorno 1981).

pártok történeti alakváltozása: pártmodellek

A pártok eredetét a demokratikus döntéshozatal természete valamint a konkrét történelmi valóság felől is meg lehet közelíteni. Az első vonulat jegyében megállapítható, hogy minden testület, amely többségi szavazással dönt el kérdéseket, szükségképpen koordinált csoportokra, pártokra bomlik fel (Schattschneider 1942). A logikai levezetéséből persze nehéz eljutni a létező pártok színes világához, amely a döntéshozó testülettől (parlamenttől) függetlenül keletkezett pártokat is magában foglal. Közlebb kerülünk a mai helyzet megértéséhez, ha a konkrét történelmi konfliktusokból, krízisekből indulunk ki. LaPalombara és Weiner elemzése szerint a hanyatló király és az emelkedő parlament konfliktusához kapcsolódó legitimitási krízisből lettek az első európai, parlamenten belüli pártok, a területi és etnikai csoportok megszerveződése integrációs krízisen keresztül vezetett az e csoportokat képviselő másodgenerációs pártok megszületéséhez, végül pedig egyfajta participációs válságra voltak válaszok a modern társadalomfejlődés által produkált rétegeket képviselő, harmadik hullámbeli pártok (LaPalombara és Weiner 1966).

A modern korban felbukkanó első pártformációk arisztokrata klánokat képviselő törvényhozási csoportosulások voltak, amelyeknek nem volt apparátusuk, tagságuk, s parlamenti csoportjukra (mely gyakorlatilag maga volt a párt) a koherencia rendkívül alacsony foka volt jellemző. Miután a megválasztásuk költségeiről a képviselők maguk gondoskodtak, a frakciónak nemigen volt eszköze az egyes képviselők fegyelmezésére. A pártszervezet kialakulását a választójog kiterjesztése hozta magával. Ekkor megváltozott a társadalmi bázis is: az arisztokrata párt átalakult az előkelőségek pártjává, "honorációpárttá". A növekvő választói tömegek miatt az egyes képviselők megválasztására növekvő energiát kellett fordítani. A kampány megszervezésére létrejött regisztráló egyesületek és választási bizottságok szerepe növekedett, a bizottságok között a koordináció erősödött. Modern pártokról a parlamenti csoport és a helyi választási szervezetek közti állandó kapcsolat létrehozatala után beszélhetünk (Duverger 1964: xxix).

Maurice Duvergernek a vonatkozó irodalmat máig meghatározó káder- versus tömegpárti dichotómiája⁸ a szervezeti struktúra különbözőségén alapult, bár a modell magában foglalja a párt eredetét, a tagság osztály-hovatartozására, az ideológiára, a

⁸ Duverger (1964) kitér a sejt alapú kommunista pártokra (melyek sok tagot igyekeznek beszervezni, de a sejtben magában kevesen vannak) és a fasiszta pártokra is, melyeknek alapja a katonai elven szerveződő milícia vagy rohamcsapat. A tömeg- és elitpártok között helyezkednek el továbbá a kollektív tagsággal bíró, ún. indirekt pártok és a fejlődő országok pártjai.

vezetőség karakterére vonatkozó információkat is. A káderpártok⁹ tipikusan parlamenti frakciók által kezdeményezett, ún. parlamenten belüli pártok, míg a tömegpártok társadalmi szervezetek és mozgalmak összefogásából jöttek létre. Az utóbbiak esetében előbb alakult ki egy centralizált parlamenten kívüli szervezet és csak azután a parlamenti képviselőket. Szervezeti alapegységük, az "alapszervezet" (branch), állandóan növelni akarja tagjai számát, s igyekszik őket minél jobban bevonni a párt tevékenységébe, ezáltal is minél jobban kontrolálva őket. A káderpárt alapegysége, a helyi választmány (caucus), viszont zártabb, bekerülni általában csak kooptálás vagy delegálás útján, befolyás, pénz vagy presztízs révén lehet. Szemben a folyamatosan aktív alapszervezettel, a "caucus" alig több egy kampány-előkészítő választási bizottságnál.¹⁰

A tömegpártok alapegységei hierarchikusan épülnek egymásra, a káderpártok viszont a képviselőkhöz kapcsolódó helyi választmányok laza szövetségéből állnak. Míg a tömegpártokban a tagok különösen fontosak, hiszen az ő képviselőik és oktatásuk ad értelmet a párt létezésének, s ők is tartják el tagdíjukkal a pártot, a káderpártok esetében gyakran a tagok regisztrációja és a tagdíj intézménye is hiányzik. A káderpártok pragmatikusak és flexibilisek, és elsősorban a konzervatív és liberális pártcsaládok tagjai, míg a tömegpártok kifejezetten ideológia-centrikusak, céljaikban inkább merevek és radikálisak, és (legalábbis Duverger tipológiájában), szocialista vagy kommunista irányzatokhoz tartoznak¹¹. Az utóbbiak rendszerellenes pártokként indultak, tagságuk nem kompromisszumokat, hanem konkrét szociális és kormányzati változásokat, vagy ha ez pillanatnyilag elérhetetlennek látszott, a majdani változásokra való tudatos felkészülést, önépítést várt tőlük. A parlamenten kívüli eredet és a forradalmi gyökerek hatottak a párton belüli erőviszonyokra is: félve a parlamenti légkör korrumpáló erejétől ezek a pártok alárendelték képviselőiket a párt vezetőségének. Mivel a párt egy csoport szervezeti megjelenítőjeként értelmezte önmagát, a pártfegyelem a csoporthoz való hűség morális szempontjai szerint is alapvető követelménnyé vált.

Duverger két fő típusához nagyon hasonló felosztást végzett el Sigmund Neumann (1956), aki az egyéni reprezentáció (liberális) pártjait állította szembe a (társadalmi) integráció pártjaival, mely utóbbi kategóriát lebontotta a demokratikus (szocialista, katolikus) és totális (bolsevik, fasiszta) integráció kategóriáira. Az egyéni reprezentációtól a nagyobb integráltság felé elmozdulva a pártok fokozatosan kiterjesztették közösségi szerepüket. Nem korlátozva többé tevékenységüket a választások lebonyolítására, a pártok fokozatosan behálózták tagjaik egész életét. Ebben segítségükre volt hatalmas, összetett apparátusuk, amelyet professzionális politikusok irányítottak, a perszonális politizálást a racionális, célorientált politizálással váltva fel (Weber 1989). A társadalom nemcsak politikai, hanem oktatási, szórakozási, ismerkedési célokra is használhatta ezeket a pártokat, a pártok pedig bölcsen kihasználták, hogy a társadalmi tevékenységek megszervezésével egész közösségek lojalitását szerezhették meg. A tömegpárti modell hívei szerint a

⁹A káder- vagy elitpártnak két formája van, az európai és az amerikai, az utóbbinak szorosabb a kapcsolata a választókkal, és helyi szinten jobban szervezett.

¹⁰Míg Duverger, és még inkább Neumann a "caucus" választások közötti tetszhalálát hangsúlyozza, addig Weber arra hívja fel a figyelmet, hogy a korábbi, képviselők által uralt ad hoc formációkkal szemben itt már egy intézményesült, a parlamenttől függetlenül működő apparátus jelent meg.

¹¹Valójában bizonyos vallási pártok is ide sorolhatók.

nagyszámú szavazót folyamatosan maga mögött tudó tömegpárt nyilvánvaló előnnyel indul a tömegdemokrácia választási versenyében, ezért egy ilyen párt megjelenése nagy valószínűséggel a többit is szervezeti struktúrájának megváltoztatására készíti. Ezek az értékelések magától értetődőnek tekintették, hogy a választók elsősorban társadalmi csoport-hovatartozásuk alapján szavaznak, s ezért kézenfekvően az általa képviselt csoporttal intenzívebb, rendezettebb kapcsolatot fenntartó párt esélyeit látták nagyobbak.

A tömegpártok felsőbbrendűségét a Duverger írása óta eltelt időszak nem igazolta. A hagyományos elitpártok ugyan megváltoztathatták szervezetüket, kiépíthették apparátusukat és bevezethették a formális tagság intézményét, de a társadalom egy adott szegmensét fegyelmelzetten képviselő éthoszt már csak azért sem vehették át a tömegpártoktól, mert az ő általuk képviselhető csoportok kis létszámú, fogyatkozóban lévő csoportok voltak. De nem is kényszerültek rá a teljes változtatásra, hiszen a tömeget képesek voltak pótolni a csak részükre rendelkezésre álló anyagi forrásokkal. Még nagyobb csapást jelentett a Duverger-i értékelésre, hogy a tömegpártok maguk is rövidesen alapvető szervezeti, stílusbeli változtatásokra kényszerültek. Ezeknek a változásoknak a tanulságát leszűrve Pizzorno már úgy látta, hogy a tömegpártok nem a tömegtársadalomhoz hanem a tömegtársadalom és a modern demokrácia kialakulásához kötődnek csak, vagyis átmeneti jelenségek. A modern társadalmak megszerveződése új rétegek integrálására, a gyors iparosodás és urbanizáció következményeinek kezelésére alkalmas szervezetek létrejöttét tette szükségessé. Kidolgozott szervezetre volt szükségük a szocialista mozgalmaknak is ahhoz, hogy szembeszállhassanak a kapitalista rendszerrel s hogy elfogadtassák magukat mint a politikai játszmák új tényezőjét. Ahogy ezek a folyamatok lezárultak, a tömegpártok iránti igény is megszűnt. Az ideiglenes jelleg persze semmit sem von le a tömegpárt érdemeiből, mindenekelőtt abból, hogy hozzájárult a politikai identitások kialakulásához, s hogy hatalmas szervezeti struktúrájával és tagságával¹² stabilizálta a modern politika rendszerét.¹³

A káder- és tömegpárt kategóriái ugyan egy adott történelmi időszakhoz kapcsolódó változást jelenítettek meg, a két típus a pártstruktúra és pártstratégia terén létező két nagy alternatívával is azonosítható. Az egyik forma a populáris, cél-orientált, a civil társadalomba mélyen beágyazódott szervezet, a másik az elitjellegű választási gépezet, amelynek esetében a szavazatokra csupán a hivatal megszerzéséhez van szükség. Wright (1971) "pártdemokrácia" és "racionális-hatékony" elnevezésű modelljei¹⁴ ezt a két fő alternatívát tették explicitté. Az európai valóság és az európai politológusok munkái által képviselt "pártdemokrácia" típusban nagy hangsúly fektetődik a kormányzati program kidolgozására és végrehajtására, a hűségre, szervezetségre és intézményesültségre, a jelöltek feletti szervezeti kontrollra. A tagok célja belső demokrácia útján befolyásolni a párt irányvonalát. A szervezet centralizáltabb, de átláthatóbb is, a döntéshozattal szemben erős demokratikus igények vannak, ha az ehhez a modellhez legközelebb lévő pártoknál, az európai

¹² Egyes szocialista pártok szavazóik többségét, vagyis milliókat voltak képesek bevinni a pártba.

¹³ A tömegek politikai részvételét elősegítő, egységessége révén a számonkérhetőséget lehetővé tevő tömegpárt ugyanakkor, emlékezzünk Ostrogorski és Michels kritikájára, merev, elit dominálta gépezet volt, amely legalább annyira korlátozta, mint amennyire elősegítette a társadalmi akarat megnyilvánulását.

¹⁴ Hasonlóan Epstein (1980) "nem-választási párt" versus "választási párt" modelljéhez.

szocialistáknál, mint ahogy ezt Michels kimutatta, ezek az igények nem is mindig teljesülnek. A "racionális-hatékony" pártmodell a konkrét választási körülményekhez alakítja felépítését, mindig éppen annyira centralizált, amennyire kell, s a programnak, a tagságnak, a belső demokráciának önmagában nem tulajdonít értéket.

A két modell szembeállításra meglehetősen normatív jellegűnek tűnik, ami igaz is, de nem feltétlenül az alulról felfelé épülő, programatikus típus javára. Wilson (1962) szerint például a belső demokrácia és a programokhoz való ragaszkodás elérhetetlen és nem is kívánatos célok. Az ilyesmi előnyhöz juttatja az ellenfelet, erősíti az ideológiai túllicítást, elszakítja a pártokat a mérsékelt szavazótól, nehezíti a belső fegyelmet. A pluralista demokrácia-felfogásnak nagyon is megfelel a "racionális-hatékony" pártmodell. Ebben a megközelítésben az érdekek artikulálása a specializált érdekszervezetek dolga, a pártokra csupán az érdekek közötti, változó tartalmú koalíció kikovácsolása, a konfliktusok kezelése marad. A pártok eszerint már azzal is nagy szolgálatot tesznek a demokráciának hogy versenyeznek egymással, és nincs feltétlenül szükség arra, hogy a tömegek demokratikus részvételére is módot adjanak. A pluralista iskolával vitatkozó, a "felelős pártrendszer" normatív modelljére támaszkodó demokráciakép viszont a társadalom többségének a mozgósítását és a többségi akarat keresztülvitelét várja el a pártoktól, amelyeknek ezért egységesnek, erősnek és demokratikusnak kell lenniük. Ahhoz, hogy a pártok a társadalmi változás megfelelő eszközei lehessenek, monopol helyzetben kell legyenek egyéb szervezetekkel szemben, vagyis "pártkormányzásra" van szükség. (Epstein 1980).

Akik a laza szervezetű elitpárt és az ideologikus tömegpárt szembenállását történeti metszetben nézték, általában egyértelmű álláspontot alakítottak ki azzal kapcsolatban, hogy melyik a társadalmi evolúciónak inkább megfelelő formáció. Weber, Neumann és Duverger szerint, mint ahogy azt fentebb láthattuk, a tömegtársadalmak kialakulásával a tömegpártok ideje jött el. A hatvanas években azonban megváltozott a közvélekedés. Kirchheimer (1966) értékelése szerint a lazuló osztálykötődések, a hanyatló felekezeti összetartás, a gyors gazdasági fejlődés, a jóléti állam kialakulása valamint a fogyasztói szemlélet erősödése miatt ún. gyűjtőpárti (vagy "mindenevő", "catch-all") irányba változnak a tömegintegráció pártjai (és ilyen nyomás alatt vannak a még megmaradt hagyományos elitpártok is, amelyek amúgy is hajlamosak voltak konkrét csoportérdekektől független jelszavak mentén politizálni). Ma már média- és személyiség-centrikusságukkal éppen a jobboldali pártok mutatják a jövőbe vezető utat, a "contagion from the Left" helyét átvette a "contagion from the Right" (Epstein 1980).¹⁵

De mit is jelent pontosabban a Kirchheimer által leírt új stratégia és szervezeti stílus? Jelenti az ideologikus jelleg lanyhulását, a vezetők helyzetének erősödését, az egyszerű tag szerepének leértékelését, a csökkenő hangsúlyt a párthoz kapcsolódó társadalmi réteg képviselőitén, s az érdekcsoportokhoz való kapcsolatok racionálisabb kihasználását (Kirchheimer 1966: 190) A törésvonalak által lezárt választási piac

¹⁵ A legtöbb kutató feltételezte, hogy a modellek közül valamelyik végül dominánssá válik. Duverger szerint a tömegpárt, Neumann szerint a társadalmi integráció pártja, Epstein szerint a választási párt, Kirchheimer szerint a gyűjtőpárt. Az utóbbi hipotézissel szemben Wolinetz (1979) felhívja arra a figyelmet, hogy a gyűjtőpárti stratégia sikere logikusan csökkenő pártfragmentációhoz kellene vezessen. Valójában azonban, részben éppen a gyengülő pártidentitás és az újonnan felmerült konfliktusok miatt, a hetvenes években növekedett a fragmentáció, a kis pártok száma gyarapodott.

illeszkedő tömegintegrációs párt céljai defenzívek voltak: meghatározott jelegű tagságra igyekezett szert tenni, s őket erősen megfogni. Az újfajta pártok viszont igyekeznek annyi támogatást összeszedni, amennyit csak lehet: inkább versenyeznek a piacon, mintsem hogy leszűkítsék azt (Körösenyi 1993a: 178). A vezetők teljesítményének mércéje többé nem az, hogy mennyire azonosulnak a párttal, hanem hogy mennyire képesek társadalmi célokhoz hozzájárulni. Különösen a szocialista pártok esetében jelentett fordulatot az átfogó nemzeti célok felvállalása, az osztályjelleg tompítása.

Az új fázisban a pártok elmozdulnak a "racionális-hatékony" modell felé, tevékenységüket a választások megnyerésére összpontosítják. Ez egyben azt is jelenti, hogy a párt legfontosabb funkciójává a jelöltkiválasztás válik. Kormányzati szerepében korporatív érdekcsoportok között közvetít, választási szerepében pedig produkálja azt a részvételt, ami minimálisan szükséges egy demokratikus állam gépezetének működéséhez. A gyűjtőpárt kihasználja a tömegkommunikáció által adódott lehetőségeket, és aktivistái helyett inkább a TV-t használja a szavazók eléréséhez.

A gyűjtőpárt megőrzi a tömegpárti apparátust, és nem adja fel korábbi ideológiai és szociológiai profilját sem teljesen. De eltávolodik a tagoktól és fokozottabb mértékben függ az államtól és a nagy érdekszervezetektől. Miután a pártok választási kampányukat egyre inkább konszenzusos jelszavakra (hatékonyság, jólét, stb.) építik, a rendszeralternatívát vagy akár a valódi kormányzati alternatívát felkínáló ellenzék eltűnik.¹⁶

A "gyűjtőpárthoz" lényegében hasonló formációt ír le Panebianco (1988) a "választási professzionális" párt modelljével, Kirchheimernél nagyobb hangsúlyt fektetve a professzionalizálódásra és a szervezeti aspektusokra. Modelljében a tömegpártokat a bürokrácia, az ideológia és a tagság központi szerepe, a "saját választók"-ra való intenzív odafigyelés, a párttagok soraiból kikerülő, összetartó vezetői csapat jellemzi. Ezek a pártok a tagok és a párthoz kapcsolódó tevékenységek (pártszövetkezetek, szakszervezetek) révén finanszírozták magukat. A választási-professzionális pártban viszont a fizetett szakértők és a köztestületbe beválasztott képviselők dominálnak, a vezetők személyiségére és a konkrét kérdésekre (issue-kra) koncentrált választási kampányok a lehető legnagyobb szavazói táborra célozzák meg, az anyagi háttérrel az érdekcsoportok és az állami finanszírozás teremti meg.

A pártfejlődés útja a káderpártoktól a tömegpártokon keresztül a gyűjtő- (választási-professzionális) pártokig vezet. A káderpártokat és a gyűjtőpártokat egy világ választja el, hiszen az egyik a tizenkilencedik század, a korlátozott szavazati jog pártja, a másik a hatvanas évek utáni időszak pártmodellje, azonban abban a lényeges pontban hasonlítanak, hogy mindkettő elitpárt.

A pártok fejlődését tagoló szakaszok jól jellemezhetők a betöltött funkciók segítségével is. Ami az artikulációt illeti, közmegegyezés látszik kialakulni abban a

¹⁶ A gyűjtőpárti modell sikere nem jelent ugyanakkor kizárólagosságot. Kirchheimer modellje korlátozott érvényű, elsősorban a nagy országok tömegpártjainak átalakulására, s nem is annyira az átalakulás végtermékére, mint inkább annak irányára vonatkozik (Kirchheimer 1966: 185-188, Wolinetz 1979).

tekintetben, hogy ez a funkció vesztett jelentőségéből. Szembeállítva az egykori, társadalmi csoportokat képviselő pártokat a maiakkal, a választott politikusok és a tömegek közti kapcsolat (linkage) funkciójának a meggyengülése tapasztalható (Katz 1990). Ma már számos riválisa van a pártoknak, és az ún. single issue mozgalmak sokszor sikeresebbnek mutatkoznak adott preferenciák érvényesítésében. A többségi támogatás megszerzésének a kényszere valamint a kormányzásban való folyamatos részvétel kompromisszumokhoz, a pártok egymáshoz hasonulásához vezetett.

Az érdekek és igények egyeztetését, aggregálását jelentős részben az állami bürokrácia és a kifejlett korporatív struktúra végzi. A neokorporativizmus intézményrendszere, a nemzetközi szervezetek, valamint az egységesülő piac a kormányok cselekvési terét is behatárolják, ezért a közpolitikai funkció is hanyatlak. A hagyományos értelemben vett integrálás funkciójára talán nincs is szükség a mai, integráltnak tekinthető társadalmakban, de a pártok nincsenek is felkészülve kollektív identitások szervezésére. Nemcsak az akarat, hanem az eszközök is hiányoznak hozzá: a polgárok szórakoztatásáról, szocializációjáról, biztosítási ügyeiről stb., már nem ők, hanem a tömegkommunikáció, az állam vagy a magángazdaság gondoskodik. A rekrutáció funkciója kétségtelenül erős, de a politikai szerepre vágyók pártokhoz alkalmazkodása ma már nem feltétlenül hordoz programatikus tartalmat. Összességében a pártokat a társadalomhoz fűző funkciók, így az igények artikulálása és a "policy" formálás gyengült, az államhoz kapcsoló funkciók, például a rekrutálás vagy a kormányok alakítása, erősödött.

A tömegkommunikáció fejlődése és az állami finanszírozás kialakulása egyszerre adtak lehetőséget a társadalom minden rétegének megszólítására és a tagoktól való elszakadásra. A konkrét társadalmi csoporttól való eltávolodás azonban kockázattal is járt, s a pártok nagyobb sérülékenységéhez vezetett, aminek kézzelfogható jele a növekvő szavazói ingadozás. A gyűjtőpárt a szelektív ösztönzők terén nem tud az érdekcsoportokkal versenyezni, az új mobilizáló eszközt, a médiát nem tartja kontroll alatt, sőt, inkább neki kell hozzá alkalmazkodnia (Mair 1989, Panebianco 1988, stb.).

A pártok átalakulása jól elemezhető az államhoz és a civil társadalomhoz való viszony megváltozásán keresztül, ahogy ezt a Katz és Mair szerzőpáros tette. A káderpártok idejében a pártoknak nem kellett a társadalmat képviselniük az állam felé, hiszen a civil társadalom, az állam valamint a pártok is gyakorlatilag ugyanarra a szűk társadalmi csoportra épültek rá. A politikusok ekkoriban a nemzeti érdeket (illetve a sajátjukat) tekintették elsődlegesnek, s csak a húszadik század hozza el a társadalmi csoportok érdekeit képviselő pártok (azaz a tömegpártok) korát. A gyűjtőpárti átalakulás viszont eltávolítja a pártokat a civil társadalomtól: a pártok az állam és a civil társadalom közti közvetítő, az eltérő érdekek közötti koalíciókat megteremtő bróker szerepét látják el. Ezzel párhuzamosan, az emberek fokozottan elfordulnak a pártoktól, s olyan csoportokhoz csatlakoznak, amelyekkel, ha egy szűkebb körön belül is, de azonosulni tudnak, s ahol úgy érezhetik hogy számít a szavuk (Lawson és Merkl 1988, Dalton és Kuechler 1990). Az érdeklődés hiánya viszont arra ösztönzi a pártokat, hogy még intenzívebben kezdjék kihasználni az államhoz fűződő kapcsolataikat. A civil társadalomtól az állam felé tartó mozgás legújabb fázisában a pártok az emberek szemében, és gyakorlatilag is, az állam

részeivé válnak.¹⁷ A mai pártok szervezeti felépítését az állam szabályozza, az állam alkotja pénzügyi hátterüket, kampányukat nagyrészt az állam által meghatározott módon, a közszolgálati tömegkommunikációs csatornákon folytatják. A pártokon belül is tovább erősödik a kormányzásban közvetlenül résztvevő csoport. Az új helyzetben a pártok az állam fizetett ügynökeiként működtetik, mint szolgáltatást, a demokráciát (Mair 1994, Katz és Mair 1995).

Az egymáshoz erősen hasonló, a versenyben rejlő kockázatokat együttműködésükkel mérséklő pártok már egy új párttípushoz, az ún. "kartellpárthoz" tartoznak. Korábban a pártoknak saját arcuk volt, amihez az alapot a saját társadalmi bázis, a saját pénzforrás, a saját kommunikációs hálózat, a saját ideológia és az ideológiailag homogén kormánykoalícióra való törekvés adta meg. Ma már a kartell pártjai osztoznak minden erőforráson, koalíciókötési szokásaikra, saját köreiken belül, a promiskuitás a jellemző. Schlesinger (1984: 382) még úgy látta, hogy a pártok teljes mértékben a (választási) piac kontrollja alatt vannak, hiszen „nincs az a könyvelői büvészkedés ami változtatni bírna a párt győzelmének vagy vereségének a mértékén.” A mai "bevett" pártok viszont már úgy osztják szét egymás között az állami támogatást, a parlamenti bizottsági helyeket és az egyéb hatalmi pozíciókat, hogy a választások vesztese is mindig kapjon valamit (hogy "puhára essen"). Ezáltal persze csökken a választások tétje, a kormányon nem lévő pártok is gyakorlatilag kormányzati pozícióba kerülnek (Katz és Mair 1995).

A független média létezése, az állami támogatásnak az új, kis pártokra is kifejtett jótékony hatása és az empirikusan is tapasztalható kispárti sikerek némileg ellentmondanak a fenti értékelésnek, amely ugyanakkor kétségtelenül jól magyarázza a pártok iránti bizalom megrendülését. Az ún. Parteiverdrossenheit (pártcsömör) tömegessé válása számos válságelmélet alapjául szolgált. Ezek az értékelések a hanyatló pártidentifikációra, a csökkenő párttagságra, a hullámzó választási részvételre, a pártok társadalmi kapcsolatainak lazulására, a hanyatló tagsági aktivitásra, a pártellenes érzelmek felerősödésére, az alternatív szervezetek valamint a Perot és Berlusconi féle nem-párt pártok sikereire hivatkozva a pártok általános válságáról beszélnek. Egyes kutatók feltételezik, hogy a posztindusztriális társadalomban nincs már szükség intézményes közvetítőkre társadalom és állam között, mások pedig rámutatnak, hogy a pártok még releváns funkcióit egyéb szervezetek veszik át (Inglehart 1977, 1984, Dalton 1988, Dalton et al. 1984, Lawson és Merkl 1988).

A Katz és Mair féle értékelés annyiban mond újat a pártkrízis teóriákhoz képest, hogy, bár elismeri a pártok gyengülését (szervezeti téren, népszerűségben, kormányzati mozgástérben), ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy más tekintetben viszont erősödtek: gazdagabbak lettek, nagyobb kísérettel dolgoznak, monopolizálják a rekrutációt és a kormányalakítást. A pártvezetők privilegizálása, a tagok szerepének leértékelése, a választók kegyeit kereső programok megjelenése nem a párt, hanem csak a tömegpárt hanyatlását jelzi (Mair 1994). Kutatások kimutatták, hogy az utóbbi időben a pártok kiterjesztették befolyásukat a korábban pártmentes testületekre, visszaszorítva a független jelölteket (Selle és Svaasand 1991). A felemás fejlődés (a képviselői funkciók gyengülése, a

¹⁷ Ez a gondolat felbukkan már Bartolininél (1983: 216) is, aki szerint a pártok az állam intézményeivé válnak a társadalom intézményei helyett.

hatalmi funkciók erősödése) ugyanakkor ellenérzéseket kelt a választók nagy részében, aminek a következményei az erősödő párt- és politikaellenesség, az antipolitikai pártok sikere. Ennyiben a kartellek kialakulása és a populista pártok sikere összetartozó jelenségek.

pártszervezet

A pártológia "alapító atyái" (Ostrogorski, Weber, Michels, Duverger) mindenekelőtt mint szervezetet vizsgálták a pártokat, a későbbi évtizedekben viszont nagyobb hangsúly helyeződött a választói viselkedésre, a pártoknak az egyéb intézményekre gyakorolt hatására, a társadalmi osztályok és pártok viszonyára, a pártrendszerekre és a koalíciókötési stratégiákra (Panebianco 1988, Katz és Mair 1992b)¹⁸. Pedig a párt maga is egy politikai rendszer, amelyben a hierarchia, a munkamegosztás, a vezetőség-rekrutáció, a céldefiniálás, a konfliktuskezelés vagy a döntéshozatal ugyanúgy elemezhető mint az "igazi" politikai rendszerekben (Eldersveld 1964). A párton belül zajló folyamatok nemcsak önmagukban érdekesek, hanem azért is, mert mérhető hatásuk van a választások kimenetére is (Katz és Eldersveld 1961, Janda 1979, 1980, 1983).

hatalmi viszonyok

A máig meghatározó jelentőségű, klasszikus esszét a párton belüli demokráciáról Robert Michels írta. Analízise szerint a hatékonyságra való törekvés szükségszerűen vezet az irányító pozícióban lévők dominanciájához. Minden, minimális nagyságot meghaladó szervezet hierarchiát hoz létre. A munkamegosztás révén kitermelődik egy összetartó, magát felsőbbrendűnek gondoló, saját érdekeit szem előtt tartó csoport. Az átlag-tagnak nincs elég képessége és erőforrása (idő, információ, pénz) hogy ellenőrizze a professzionális vezetőséget (nem beszélve a tagok többségét - Michels szerint - jellemző tekintélyelvűségről). Miután a vezetők tudásban és erőforrásokat tekintve is előnyös helyzetben vannak, nem esik nehezükre úgy manipulálni a tagságot, hogy az elfogadja döntéseiket (Michels 1982).

Folytatva a Michels-i tradíciót, a legtöbb kutatás azóta is a vezetők és tagok viszonyára irányul. A két csoport közötti különbségek abból a tényből fakadnak, hogy a vezetők számára a választási győzelem alapvető jelentőségű (hiszen így szerezhetnek hivatali pozíciókat), míg a tagok többnyire a győzelmet nem feltételező célokért vesznek részt a pártpolitikában (Schlesinger 1991). A két csoport kölcsönösen függ egymástól, de, mint minden hatalmi viszonyban, itt is

¹⁸ Az utóbbi időkben egyfajta visszakanyarodás tapasztalható az eredeti kérdéskörhöz. Mindenekelőtt két nagyszabású kutatás produkált jelentős mennyiségű adatot ezen a téren. Kenneth Janda kontinenseket átfogó kutatása a pártok külső kapcsolatainak, szervezeti komplexitásának, a hatalom centralizáltságának, a pártképviselők fegyelmezetttségének és a tagok involváltságának a kérdését állította a középpontba (Janda 1983, Harmel és Janda 1978, 1994). Katz és Mair (1992b, 1994b) kutatása mindenekelőtt arra irányult, hogy a pártok szerkezetéről, a tagok számáról és jogairól gyűjtsenek alapadatokat. Mindkét kutatás elsősorban a pártok hivatalos dokumentumaira támaszkodott, vagyis a pártok formális struktúrájára kérdezett rá.

aszimmetrikus függésről van szó. Mindenesetre az oligarchizálódás tézisével szemben ellenérvként említhető, hogy a vezetőknek szükségük van a tagok, legalábbis minimális, részvételére, s ezért a legegyszerűbb tag is rendelkezik bizonyos befolyásolási lehetőséggel (Panebianco 1988).

A párton belüli centralizáltság mértéke ellentmondásos kapcsolatban van a demokratikus normákkal. Az egyik lehetséges megítélés szerint a párton belüli demokrácia alapkérdés a társadalom egésze szempontjából, hiszen csak a demokratikus alapintézményekkel rendelkező társadalom lehet maga is demokratikus: tekintélyelvű család, iskola vagy párt nem szocializál demokratákat. A másik álláspont viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a párton belüli demokrácia az egymással hadakozó platformok megerősödésével jár, ami pedig lehetetlenné teszi a pártok közötti világos választást. S bár a centralizáltság, a Michels-i logika alapján, eleve az elitnek kedvez, a nagyfokú decentralizáció esetén sem feltétlenül a tagok, hanem inkább a helyi elitek kezébe kerül a hatalom: a helyi kapcsolatokkal nem rendelkező jelöltek így kiszorulhatnak a vezetésből.

Hogy a jelöltek, a megválasztott képviselők, a pártközpont vagy a tagság lesz-e hatalmi kulcshelyzetben a párton belül, az jelentős részben az anyagi erőforrások eloszlásától függ. A finanszírozási források a pártok esetében nagyon sokrétűek lehetnek: egyes pártokban maguk a jelöltek szolgáltatják az pénz nagyobb részét, máshol alapvetően magánszemélyek (patrónusok) és érdekcsoportok pénzelik a pártot. A hivatalviselő párttagok is gyakran kötelezve vannak egyfajta "pártadó" befizetésére és saját működtetett tőke (például újságok eladása) révén is juthat bevételhez a párt. A tagdíj, ha csökkenő mértékben is, de továbbra is fontos forrás. A legtöbb európai országban azonban mára már az állam vált a legfőbb finanszírozóvá, jelentős összegeket juttatva a pártok kampánytevékenységére, a parlamenti frakció, a pártszervezet, valamint a pártok szatellit szervezeteinek működtetésére.¹⁹ Az állami finanszírozás konkrét formái azért lényegesek, mert amennyiben a párt aleggységei illetve jelöltjei saját pénzforráshoz jutnak, a pártfegyelem megerősítése különösen nehezzé válik.

A szervezetszociológiai, s azon belül mindenekelőtt a racionális választás elméletéhez kötődő hagyomány az olyan önkéntes szervezeteknél, mint amilyen a párt, a részvételt a vezetők által nyújtott (rejtett vagy nyílt) ösztönzőkkel magyarázza (Olson 1982). Az ösztönzők lehetnek materiális (pénz, hivatal, stb.), szolidáris (a társas élethez kapcsolódó), és programatikus jellegűek (Clark és Wilson 1961, Wilson 1973.) Az ösztönzők révén a pártvezetők nemcsak a szervezet fenntartásához nélkülözhetetlen tagsági részvételhez jutnak hozzá, hanem a tagok igényeinek a kielégítése révén megeremtik azt a konszenzust is, mely közvetlen forrása pozícióik megerősödésének, cselekvési terük kitágulásának.

Az elitek és klienseik aktivitását a hatalom, státusz vagy pénz többnyire jól magyarázza. Az egyszerű tagok, támogatók esetében viszont a szelektív ösztönzők (tipikusan a pártok által nyújtott kisebb nagyobb szolgáltatások, szabadidő-eltöltési lehetőségek) inkább csak megerősítik a kollektív ösztönzők (identitás, ideológia) által produkált részvételi készséget. Az ideológia segít a szervezet identitásának

¹⁹ Csak Hollandiában, az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában haladja meg a pártok saját bevétele az állami támogatást (Katz és Mair 1994b).

fenntartásában, eltereli a figyelmet a szelektív ösztönzők működéséről, racionalizálja és a közösségért tett szolgálat köntösébe bújtatja az egyéni siker utáni vágyat (Panebianco 1988). A párthoz tartozás ugyanakkor megcsillantja a tagok számára a nagyobb befolyás, a kormány részéről való előnyösebb bánásmód, az információkhoz és a szolidaritási háléhoz való hozzáférés reményét is.

A tagok jelentősége korszakonként változott. A kezdeti elitpártok gyakorlatilag vezetőkből álltak, így esetükben tagokról nem is igen lehet beszélni. A tömegpártban viszont a vezetők a tagság támogatásából származtatták legitimitációjukat, még ha a gyakorlatban igyekeztek is korlátozni a tagok befolyását. A modern párt a választási sikerhez vezető legrövidebb útnak már azt tartja, ha szabad kezet ad vezetőinek. A vezető politikusok személyiségére fókuszáló kampánytechnikák és a bőkezű állami támogatás tovább erősítették a vezetőségnek a tagsággal szembeni pozícióit. Ugyanakkor a párt sem képes már kielégíteni a polgárok sokféle igényét (a szabadidő-eltöltés lehetőségei megnöttek), vagyis nemcsak a pártnak, hanem a polgárnak is kevésbé éri meg a párttagság.

Hogy egy adott párt mennyire tagsági párt, azt a tagság abszolút száma és a tag-szavazó arány is jelzi. Míg Duverger (1964: 94) a tagság és az adott pártra szavazók arányát tartotta jellemző adatnak, addig Bartolini (1983: 189) és nyomában sokan mások, a tagság és az összes választó összevetését látta értelmezhetőbbnek. Akár így, akár úgy, a párttagok a modern társadalmak csökkenő hányadát teszik ki (Katz 1990, Mair 1994), ha a párttagság általános összeomlásáról nem is lehet beszélni

A tagok leértékelődésének folyamata azonban megtörni látszik a legutóbbi időkben. Közvetlenül a tagok kezébe adni a programalkotást, a jelöltkiválasztást vagy a koalíciókötési stratégia kialakítását, túl nagy kockázatnak tűnik a legtöbb párt számára, de a hierarchikus társadalmi viszonyok visszaszorulása, a középosztályosodás és a hozzá kapcsolódó új, politikusabb igényű tagság kialakulása (ami azzal is összefügg, hogy a pártok megszűntek szociális, szórakoztató központok lenni) arra készteti a pártokat, hogy komolyabban vegyék tagságukat. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt a zöld és újbaldali pártokat érdemes megemlíteni, de Ruud Koole (1994) például egy új párttípus, az ún. modern káderpárt felbuklásáról tudósít, amelynek egyik lényeges eleme éppen az erőteljes belső (formális) demokrácia, a tagsági akarat figyelembevétele.²⁰

Az aktív tagok persze passzív társaiknál is inkább válhatnak a szavazók elriasztóivá, a drága energia elpocsékolóivá. A legtöbb országban mégis igyekeznek megtartani a tagokat a vezetők, hiszen sokak szemében jelenlétükkel (tömegükkel és széles társadalmi összetételükkel) továbbra is ők legitimálják a pártokat, de szükség van rájuk jelölteként valamint olesó munkaerőként is, és a belső hatalmi küzdelmekben ugyancsak ők jelentik az alapvető erőforrást (Scarow 1994). A tagság általános leértékelődésének az is akadályát képezheti, ha a pártoknak kevés a pénzük, ha a

²⁰ A modell jellemzői: 1. a professzionális vezető csoport (főleg parlamenti képviselők) túlsúlya, ami ugyanakkor nagyfokú számonkérhetőséggel jár együtt 2. az alacsony tag-szavazati arány, bár a tagok továbbra is fontos finanszírozók, résztvesznek a jelöltkiválasztásban, és mozgatják az apparátust 3. a szavazók felé fordulás, a gyűjtőpárti és az osztálypárti stratégia közötti mozgástér kihasználása 4. a tömegpárti struktúra (a vertikális szervezeti kapcsolatok) fenntartása, nemcsak a pozitív imázs, hanem a belső demokrácia igénye miatt is 5. a közpénzekre és a tagok által biztosított forrásokra való kiegyensúlyozott támaszkodás (Koole 1994).

média drága, ha a választási kiadásokat erősen korlátozzák, ha a helyi választások különösen fontosak vagy ha a helyi politikai kultúra nem tolerálja a felülről, nagy pénzen vezényelt kampányokat (Ware 1987).

A vezetők és tagok mellett megkülönböztetve az aktivistákat mint középréteget, a nagy tagság egy további előnyére vethetünk fényt. A pártirodalom egyik széles körben elfogadott (bár újabban sokat vitatott) tétele szerint a középvezetők általában radikálisabbak a vezetőknél és a tagságnál (May 1973). Vagyis a tagság csökkenése kiszolgáltathatja a vezetőket az elitek kompromisszumkészségét ideológiai okokból elutasító aktivistáknak. A tagok kezébe több hatalmat adva viszont a vezetők ellensúlyozhatják az aktivisták és középvezetők befolyását.

Továbbra is kérdéses azonban, hogy mennyire releváns a tagság intézménye a mai választási pártok leírásánál? Különös élességgel vetődik fel ez a kérdés, ha elemzésünkbe olyan pártokat is be kívánunk vonni, ahol a hagyományos, regisztrált tagság egyszerűen nem létezik. Segítségünkre lehet Schlesingernek (1965) az a megoldása, amelyhez az amerikai pártokat vizsgálva folyamodott, ti. hogy nem tagokról, hanem "hozzájárulókról" beszélt. Modelljében a pártokhoz rendelhető cél a hivatalyszerzés, a szükséges "hozzájárulók" sora pedig könnyen áttekinthető: kell valaki, aki akarja a hivatalt (minimális hozzájárulás) és kellenek a kapcsolódó hozzájárulások: a "vezetők", akik rekrutálják és jelölik a jelöltet, a rokonszenves pártimázs kialakítói valamint az ehhez szükséges információk beszerzői: a választókkal kommunikáló és a propagandát folytató segítők. Ebben a megközelítésben egy párt nem (csak) a formális tagokból, hanem az esetleg tagsággal nem is rendelkező támogatókból, médiatulajdonosokból, érdekcsoportokból áll.

strukturális viszonyok

A szervezeti modellek alapját a Duverger által kialakított kategóriák: a direkt és indirekt struktúra (vagyis, hogy egyéni vagy kollektív-e a tagság) valamint az alapszervezet és a választmány ellentétpárja adják. Ugyancsak tőle származik a szervezeti artikuláltság (strukturális differenciáltság) és a hatalomcentralizáltság középpontba állítása. Janda (1980) több mint száz párton elvégzett vizsgálata bizonyította, hogy valóban e két, egymástól független dimenzióval írhatók le a pártok szervezeti ismérvei.

A szervezeti komplexitásra irányuló kutatások túlmutatnak tárgyukon, hiszen a helyi és regionális pártirodák száma és felépítése, a párt alrendszerének kifejllettsége, a párt és a hozzá közel álló szervezetek kapcsolatainak jellege, a tagok tevékenységének koordináltsága és sűrűsége valamint a tagok jogai és kötelességei hűen tükrözik azt is, hogy egy adott párt mennyire képes a szavazók ellenőrzésére és integrálására. A belső szervezeti viszonyok döntő módon befolyásolják a pártok által követett célokat is. Panebianco (1988) szerint, szemben a teleologikus előítéletekkel (pl. hogy a pártok célja a hatalom megszerzése) és a szociológikus előítéletekkel (pl. hogy a pártok célját társadalmi bázisuk határozza meg) a pártok valós céljaira csak a párton belül hatalmat birtokló csoportok küzdelméből következtethetünk.

A pártstruktúra értékelésénél Panebianco az intézményesedettséget állítja fel mércéként. Az erősen intézményesedett pártokat a rendszerszerűség és az autonómia jellemzi. Az autonóm párt dominálja az öt körülvevő szervezeteket, erős központi apparátust épít ki, belülről hozza vezetőit és parlamenti tevékenységükben ellenőrzi őket, s legfőképpen pedig nem függ a más intézmények által kontrolált forrásoktól. Az erős rendszerrel bíró párt nem tűr meg autonóm, saját forrással rendelkező csoportokat keretein belül, a létező szervezeti alapegységeket szorosan összekapcsolja és a központból koordinálja. Az intézményesedetség fokát jelzi a központi apparátus fejlettsége: centralizáltsága és bürokratizáltsága, a szervezeti struktúra homogenitása (például a helyi szervezetek szerkezetének azonossága), a pénz beáramlásának egyenletessége, a hivatalos és a valóságos hatalmi struktúra egybeesése. Erősen intézményesedett pártban a felemelkedés egyetlen útja a központnak (és nem a rivális csoportoknak) való megfelelés, a párton kívüli erőforrások (gazdagság, civil presztízs, stb.) ebben az esetben keveset számítanak. Ezzel szemben a kevésbé intézményesedett pártok vezetősége megosztott, a szervezeten belüli csoportok gyakran szervezettebbek mint maga a párt.

Panebianco, egyetértve Weberrel, az alapítás pillanatának körülményeit tekintette döntőnek egy intézmény életében. Modellje alapján megkülönböztethetünk olyan pártokat, amelyek egy aktív, helyi szervezeteket életre hívó központ tevékenysége nyomán keletkeztek (behatolás), az olyanoktól, amelyek a már korábban is létező szervezeti egységek szövetségeként jöttek létre (diffúzió)²¹. Ugyancsak meghatározza a párt karakterét, hogy létezik-e egy olyan külső intézmény (ún. "szponzor", pl. vallási pártok esetében az egyház), amelytől a párt függ (más szóval, hogy külső vagy belső legitimációjú-e a párt), és hogy dominálja-e a pártot egy karizmatikus vezető?

Mindezek a keletkezéssel kapcsolatos körülmények hatással vannak az intézményesedetség fokára. A behatolások eredet erősen intézményesedettséget eredményez, mert az alapító elit ellenőrizni tudja a pártformálódást, diffúzió esetén viszont az alapító elitek vetélkedése akadályozza az intézményesedést. A külső legitimációjú pártoknak ugyancsak gyenge a szervezettsége, hiszen a szponzor intézménynek nem érdeke a párt autonómiája. Kivétel, ha a szponzor külföldi (például a kommunisták esetében a Komintern), ugyanis ebben az esetben szükség van az autonómiára ahhoz, hogy az adott ország egyéb intézményeinek befolyását minimálisra lehessen szorítani. A karizmatikus vezetőnek is érdeke lelassítani az intézményesedést, de ha végül megindul a folyamat (például a vezér halála után), az egyszemélyi vezetési minta elősegíti ez erősen centralizált struktúra kialakulását (Panebianco 1988)

A pártok koherenciáját a Duverger által említett okokon (parlamenten kívüli eredet²², centralizáltság, baloldali ideológia) kívül nyilván a kormányzati rendszer, a hatalmi ágak egymáshoz való viszonya és a választási rendszer is meghatározza. Ahol az elnöki intézmény vagy a parlamenti bizottságok fontos szerepet töltenek be, ahol a képviselőjelölteknek saját forrásaik vannak és a választási rendszer lehetővé teszi a jelöltek párton belüli rivalizálását, ott sem ok, sem lehetőség nincs a pártfegyelem érvényesítésére.

²¹ A kategóriákat két skandináv tudóstól, Eliassentől és Svaasandtól vette át Panebianco.

²² Harmel és Janda (1978) cáfolta, hogy a parlamenten kívüli pártok centralizáltabbak lennének.

Szervezeti kérdések vonatkozásában feltétlenül külön tárgyalandók az amerikai pártok. Ezek a pártok mindig is különböztek az európaiaktól, mindig lokálisabbak voltak, s nemigen volt tagdíjfizető tagságuk vagy erős ideológiájuk (Epstein 1986), bár egyes időszakokban rendelkeztek kiépített szervezettel, és a patronázs-rendszer fokozott használatával szert tettek széles aktivista hálózatra is. A fegyelmezett és hierarchikus európai modelltől való eltérés miatt Duverger archaikusaknak tekintette őket, míg mások szerint az említett sajátosságok éppen e pártok modernségét jelzik. Eldersveld (1964) az amerikai pártokat a "stratarchia" címszavával írta le: a hatalom nem centralizált, hanem diffúz, a párton belül egymást ellenőrző és ellensúlyozó körök működnek, gyenge a számonkérhetőség.

Az amerikai hagyományokhoz igazodva Katz és Mair is félreteszi az egységes cselekvő ideáját és a pártot több arénára bontja fel: a kormányzatban és a törvényhozásban dolgozók által alkotott közhivatali pártra (party in public office), a tagokból, kongresszusból, alapszervezetekből álló tagsági pártra (party on the ground) valamint a vezetőkkel és az apparátusból álló pártközpontokra (party in central office). A pártnak ez a három "arca" eltérő erőforrásokra támaszkodik, eltérő lehetőségekkel rendelkezik. A közhivatali párthoz tartozókat hivatal és patronázs, a tagsági párthoz tartozókat viszont inkább cél- és szolidáris ösztönzők motiválják. A pártközpont gyakran az előző két alrendszer vetélkedésének a színtere, hiszen benne a tagsági párt képviselői és a hivatalokba választott képviselők egyaránt megtalálhatók.

A pártok többnyire szabályozzák, hogy a közhivatali párt emberei (mindenekelőtt a parlamenti képviselők) milyen arányban vehetnek részt a pártvezetésben, de a két "arc" gyakran összemosódik. Mindkét szint (de különösen a "közhivatali") egyre nagyobb támogatást kap az államtól, egyre több fizetett segítőtársat von be munkájába, s ezáltal növeli autonómiáját a tagsággal szemben. Az egyéni tagok befolyása ugyan szintén nő, de ez nem jár az aktivisták, a kongresszus vagy a közép-eliték erejének növekedésével (Mair 1994). A párt "arcai" függetlenednek egymástól, a pártvezérek, parlamenti képviselők és helyi vezetők kölcsönösen tiszteletben tartják egymás döntéseit a számukra kijelölt körön belül: kialakul a stratarchia modellje.

Fentebb már utaltunk olyan strukturális kihívásokra, mint például új társadalmi csoportok megjelenése, új attitűdök kialakulása, a kommunikációs rendszer megváltozása, stb., amelyek szervezeti változásra kényszerítették a pártokat. Nincs ugyanakkor olyan automatizmus, amely a strukturális változásokat szervezeti változásokká transzformálná. Amerikában például a hatvanas-hetvenes években a pártidentifikáció csökkenése idején a pártok képesek voltak szervezeten belül erősebbé válni (Cotter et al. 1989). Másrészt a kihívások nem feltétlenül társadalmi gyökereik, hanem eredeztethetők a pártok belső fejlődési logikájából is. Más szervezeti felépítésre és vezetési stílusra van például szüksége egy új pártnak amikor (1) megalapozza identitását és kialakítja alapvető üzenetét, amikor (2) kifejleszti szervezetét és növeli az erejét a választásokon, és végül amikor (3) koalíciós megbízhatóságát kell bizonyítania (Harmel és Svaasand 1993).

Egy tipikus változási ciklust olvashatunk ki a klasszikusok (Hume, Michels, Weber és Ostrogorski) műveiből, amelyek szerint a kezdetben társadalmi célokat kitűző pártok egyre inkább a saját fennmaradásuk szempontjait fogják figyelembe venni. Panebianco (1988) szintén a konszolidálódás természetes velejárójaként írja le, hogy

az ideológiai arcél elmosódottabbá válik, s hogy az eredeti, hivatalos célokat a párt már csak annyiban követi, amennyiben ez nem veszélyezteti magát a szervezetet. Az intézményesedés eredményeként a kollektív ösztönzők súlya csökken, az ideológia látenssé válik, a vezetők mozgástere leszűkül (ti. már nem kreálhatnak új ideológiát vagy társadalmi bázist, az intézmény saját, megszilárdult szabályai kötik őket), az adaptáció stratégiája erősödik.

A pártok nem egyformán alkalmasak a változó körülményekhez való alkalmazkodásra. Rose és Mackie (1988) négy olyan tényezőt talált, amelyek segítenek a pártoknak pozícióik megőrzésében. Ha egy párt már az első szabad választásokon is szerepelt, ha szervezett társadalmi csoport áll mögötte, ha már pályájának elején is választási sikereket tudott felmutatni és ha arányos választási rendszerben versenyez, akkor nagy valószínűséggel évtizedek múltán is a parlamentben találjuk.

pártrendszerek

A pártok alapos ismerete még nem azonos a pártrendszer ismeretével. Az azonos politikai rendszerben szereplő pártok közös jellemzői, az egymással és a környezetükkel kialakított viszonyuk nem, vagy csak részben vezethető le az egyes pártok karakteréből.

A pártrendszer-kutatás megindulása erősen összefüggött a politikatudomány nemzetközivé válásával. Jellemző, hogy a témát áttekintő jelentősebb összefoglalók (Daalder 1983, Janda 1993) az angolszász politikatudomány (kezdeti) etnocentrizmusát állítják szembe a kontinentális munkák komparatív jellegével. Az Európában adott összehasonlítási lehetőség a nemzeti politikai rendszerek közös és elválasztó jegyeinek keresésére, a pártrendszerek tipologizálására készítette a kutatókat.

A számtalan klasszifikációs eljárást megvizsgálva a szempontrendszerek néhány nagyobb csoportját különböztethetjük meg. A pártrendszerek osztályozhatók a pártok száma, relatív nagysága, a pártszövetségek jellege és erőviszonya, a pártrendszer szociális kötöttsége, valamint a pártok közötti interakciók mintázata, a verseny szerkezete alapján. Míg a pártok társadalmi bázisa nem határozza meg azok interakcióit, addig a fragmentáltság, a polarizáltság, a pártok közötti erőviszonyok és szövetségek, az issue dimenziók száma, a szavazatingadozás mértéke, valamint a pártok és a politikai rendszer viszonya közvetlenül összefüggnek a pártverseny mintázatával.

a szám jelentősége: kettő vagy több

A legegyszerűbb és legtöbbször felbukkanó csoportosító szempont kétségkívül a pártok száma. Jelentőségének alapvető oka, hogy eleve meghatározza a lehetséges interakciók számát. További érdeme, hogy alakítja a választók előtt álló alternatívákat, a kormánytöbbség létrehozásának lehetőségeit, a szavazók befolyását a

kormány összetételére, a pártok koalíciókötési stratégiáit, a számonkérés lehetőségét, a váltakozás (alternáló kormányzás) valószínűségét is.

Bár a kritérium maga egyszerű, mérése nem feltétlenül az. Először is el kell döntenünk, hogy a pártverseny lehetséges terei közül melyiket tekintjük lényegesnek, hiszen a választási, a parlamenti vagy a kormányzati szférában nem ugyanazok a pártok vannak szükségképpen jelen. Ha ki is választottuk a szintet, el kell döntenünk, hogy minden pártot, vagy csak a jelentősebbeket vesszük-e figyelembe, és hogy egyforma súlyt tulajdonítunk-e a figyelembe vett pártoknak. Nyilvánvalóan másképp néz ki egy olyan rendszer, ahol két nagy párt harcol egymás ellen, négy kis párt asszisztálása mellett, mint ahol hat egyforma erejű párt versenyez.²³

Döntés kérdése tehát, hogy mely pártokat tekintjük számításba veendő pártoknak. Megszabhatunk egy adott küszöböt, például a parlamenti választásokon egy vagy két százalék elérését, vagy tekinthetjük a parlamenti frakció létrehozását mint a párt fontosságának bizonyítékát. A Sartori (1976) nevéhez fűződő számolási technika szerint releváns pártoknak a hosszabb ideje létező és koalíciós vagy zsarolási potenciállal rendelkező pártok minősülnek. Koalíciós potenciállal rendelkezik az a párt, amelyre szükség van valamely kormánytöbbség létrehozásához. Zsarolási potenciállal pedig az a párt bír, amelyik, bár minden esélyes koalícióból kihagyják, képes befolyásolni párt-társai viselkedését. Az utóbbi, kiegészítő kategóriára azért volt szükség, hogy számításba lehessen venni az olyan, nyilvánvalóan jelentős, de mindig ellenzékben maradó pártokat, mint az Olasz Kommunista Párt.²⁴

Az alapvető különbséget a kutatók kezdetben - és nagyrészt még ma is - a két és többpártrendszerek között látták. Bár sok tipológia magában foglalja az egypártrendszer kategóriáját, amennyiben elfogadjuk a pártközi verseny interakciós mintájára összpontosító megközelítést, legalább két párt jelenléte a nyilvánvaló minimális követelmény. A kétpártrendszert hagyományosan az angolszász, mindenekelőtt a brit modell képviselte, míg a sokpártrendszert az olasz, a francia és a weimari német pártrendszer. Ahogy ezek a példák jelzik, a kategorizáció mögött elsősorban a legitimitási-stabilitási problémákra való válaszkérés állt.

A politikatudomány a kétpártrendszert hagyományosan a stabilitással és a konszenzusereséssel, míg a többpártrendszert az instabilitással és a konfliktusokkal azonosította²⁵. Az egyértelmű mandátummal felruházott, világos győztest produkáló kétpártrendszer felsőbbrendűsége mindenekelőtt abból fakad, hogy lehetővé teszi a felelősség megállapítását és a számonkérhetőséget, miután a pártok egyedül kormányoznak, a szavazók pedig alternatív kormánypolitikák közül választanak. Míg

²³ Douglas Rae (1971) frakcionalizáltsági indexe illetve Laakso és Taagepera (1979) ugyanezt kifejező, de könnyebben értelmezhető mérőszáma, a "pártok effektív száma" jelzik, hogy hol áll egy adott parlament az egypárti dominancia és az egyenlő erejű sok kis párt versengése által jelzett végpontok között.

²⁴ A koalíciós és zsarolási potenciál fogalmai jelentős heurisztikus értékkel bírnak, de az operacionalizálás, és egyáltalán, a létező pártok közti diszkriminálás szempontjából finoman szólva problematikusak, ezért a legtöbb elemzés Taagepera és Rae indexét hívja segítségül.

²⁵ Ugyanakkor már Duverger is hangsúlyozta, hogy a pártok belső fegyelmezettsége alapvető módosító tényező: egy flexibilis kétpártrendszer nemigen különbözik egy sokpártrendszertől (csak itt a párton belüli frakciók veszik át a pártok szerepét), és két, állandósult szövetségre épülő sokpártrendszer lényegében olyan mint egy kétpártrendszer (Duverger 1975).

a sokpártrendszerek koalíciós pártjainak állandó vetélkedése instabil kormányzáshoz vezethet, az abszolút többség birtokában, mentesen a koalíciós vitáktól, nincs akadálya a stabil és hatékony kormányzásnak. Kétpártrendszerben a pártok nem lehetnek szélsőséges, szűk rétegek érdekeit képviselő szervezetek. A gyűjtőpárti jelleg, a két párt között lévő szavazótömegekért folyó verseny és a kormányváltás állandó lehetősége mérsékelt kormányzást eredményez. Míg a sokpártrendszerekben a mérsékelt kormánypolitika a választásokat követő koalíciós (elit) egyezkedéseken múlik, addig a kétpártrendszerekben a verseny logikája már a választások előtt is moderálja a pártokat.

Az angolszász modell kritikája, a hagyományosan konszolidált európai kis országok "felfedezése" és az egyre jobb teljesítményt nyújtó sokpárti demokráciák tanulmányozása elvezetett a kétpárti, állandó konfrontációra épülő pártrendszerek realiztikusabb értékeléséhez. Nemcsak az derült ki hogy a sokpártrendszerek teljesítménye nem feltétlenül gyengébb, de kétségek merültek fel a kétpártiság önmagában üdvöztető voltával kapcsolatban is. Azt a kritikusok is elismerik, hogy a pártrendszer fragmentációja összefügg a polarizáltsággal, de hogy ez mennyiben a választási rendszerrel, a pártrendszerrel, illetve a politikai kultúrával magyarázható, állandó vita tárgyát képezi. A mérsékelt politika valószínűleg legalább annyira függ az elitek attitűdjétől, a vezetési stílus hagyományaitól vagy a korábbi konfliktusok traumatikus emlékétől. Dahl (1966) szerint például ott, ahol a választói preferenciák többsége közepén koncentrálódik, a sokpártrendszer is mérsékelt lesz, ahol viszont kétpólusú attitűdstruktúrára épül a kétpártrendszer, a két párt csak erősíti a politika konfliktusos jellegét. A kisebbségi érdekek figyelmen kívül hagyása (különösen ha ezek az érdekek "rögzítettek", például etnikaiak) kétségtelenül a kétpártrendszerek szépséghibája, mint ahogy kérdéses a demokratikus legitimitása is az olyan rendszereknek, amelyekben gyakran egy számszerű kisebbségből kreál a választási rendszer egy minden hatalmat - átmenetileg - kezében tartó többséget (Lijphart 1984, 1994). Az egypárti, szilárd parlamenti többséggel rendelkező kormányok élettartama valóban hosszabb a sokpártrendszerek kormányainál, de a kormányzati stabilitás még nem azonosítható a hatékonysággal.

A kétpártrendszer normatív modellje amúgy is önellentmondásokkal terhes. Nem lehet két párt egyszerre középre tartó és egyértelmű választást kínáló. Ha pedig valóban két, jól definiált alternatívával azonosítható a két párt, a társadalomban levő többi irányzat marad képviselő nélkül. Egy több konfliktus által, nem egybevágoan megosztott társadalom politikai megjelenítésére két ilyen párt nyilván nem lehet alkalmas. Továbbá, két releváns párt léte még nem garancia a számonkérhetőségre: ha létezik egy erős elnöki intézmény, ha többkamarás a parlament, ha erősek a parlamenti bizottságok vagy ha gyenge a pártfegyelem, máris nem egyértelmű a felelősség.

A két és sokpártrendszer közötti különbségnek fontos szerepe van Lijphartnak (1984) a demokráciákat két csoportba soroló rendszerében, bár ő a pártrendszer jellegzetességeihez további strukturális változókat is rendel. Ha a kétpártrendszerhez koncentrált végrehajtói hatalom, a törvényhozás feletti végrehajtói dominancia, egydimenziós pártrendszer, többségi választási rendszer, egységes államstruktúra, egykamarás törvényhozás és az írott alkotmány hiánya társul, akkor ún. többségi demokráciával állunk szemben. Ilyen rendszerekben szinte semmi sem állja útját a

választásokon megnyilvánuló többségi akaratoknak. Az ellentétes pólust képező "konszenzusos" ideáltípusban a sokpártrendszert a végrehajtó hatalom megosztása, a kormányzat és törvényhozás egyensúlya, a pártrendszert megosztó több ideológiai dimenzió, az arányos választási rendszer, a federalista államstruktúra, a kétkamarás törvényhozás és az írott alkotmány egészíti ki. A többségi elv egyforma befolyást biztosít mindenkinek, míg a konszenzusos modellben a kisebbségek védelme és a döntésben való részvétel minél szélesebb kiterjesztése a vezérlő elv.

A két modell közti vita ma is tart, s a vita legfőbb tanulságának az tűnik, hogy a minősítéseket az alapértékek (például hogy a kormányok egyértelmű mandátummal rendelkezzenek vagy hogy minden alternatíva képviselőt nyerve) tisztázása kell megelőzze.

pártrendszer-típológiák

Duverger eredeti két- és sokpártrendszer között éles határt húzó tipológiáját²⁶ sokan új szempontokkal egészítették ki. Neumann és a Lapalombara-Weiner szerzőpáros a versengő rendszereket a gyakori kormányváltás versus hegemónia és az ideologikusság versus pragmatizmus ellentétpárjai alapján csoportosította. A nem-versengő kategóriát pedig egypárti tekintélyelvű, egypárti pluralisztikus vagy egypárti totalitáriánusra bontotta, annak megfelelően, hogy az uralkodó párt mennyire korlátozza alternatív politikai erők megszerveződését (LaPalombara és Weiner 1966).

Robert Dahl (1966) az ellenzék erejére és a verseny erősségére helyezte a hangsúlyt amikor erősen és gyengén versengő valamint kooperatív rendszereket különböztetett meg. Tipológiájának fontos eleme a hagyományos kettő-sok szembenállás mellett a pártok belső kohéziójának figyelembevétele.²⁷

Jean Blondel (1968) Rudolf Wildenmann korábbi munkáira támaszkodva, a pártok száma mellett méretüket vette leginkább figyelembe, felállítva a kétpárti, két és fél párti (két nagy, meghatározó párt és egy kisebb harmadik) és sokpárti rendszerek csoportját, az utóbbit tovább bontva aszerint hogy van-e egy domináns (negyven százalék feletti) párt is a versenytársak sorában.

Stein Rokkan (1968) ugyancsak a számot és a méretet tekintette a legfőbb kritériumnak, ez utóbbit mindenekelőtt mint az egypárti uralom valószínűségét értelmezve. Ennek megfelelően mindenekelőtt azt vette figyelembe, hogy mekkora távolság választja el az első pártot a többségi pozíciótól, a másodikat az elsőtől, a

²⁶ Duverger tárgyalja még az egypártrendszereket, a domináns pártrendszereket, a hárompártrendszereket és az ún. para-kétpártrendszereket is.

²⁷ A csoportosítás szempontjai: 1. szervezeti kohézió 2. szembenállás kompetitivitása (összekapcsolódnak-e az egyik fél sikerei a másik fél kudarcaival) 3. melyek a pártküzdelmek és együttműködések releváns szinterei (a közvélemény, a választások, a kormányzat, a parlament, a pártok hivatalos és/vagy nem hivatalos képviselőinek tárgyalása), egyáltalán van-e döntő aréna, vagy a federalizmus, a hatalmi ágak szétválasztása számos szintre szórja szét a hatalmat 4. pártok megkülönböztethetősége 5. az ellenzék céljai (a kormány leváltása, kormánypolitika módosítása vagy a politikai rendszer megváltoztatása, a társadalmi-gazdasági rend átalakítása) 6. pártstratégiák jellege (mennyire verseny- vagy tárgyalás orientáltak a pártok, mennyire elkötelezettek a rendszer fenntartása vagy forradalmi átalakítása mellett).

harmadikat a másodiktól, stb. Az ő tipológiájában külön csoportba került kétpárti verseny által dominált, de egy harmadik fontos párt által is kísért brit-német típusú pártrendszer, a skandináv (ahol egy nagy párt áll szemben három-négy kis párttal) szisztéma, a kiegyenlített sokpárti rendszer, s végül az a formáció, ahol három nagy párt versenyét néhány kisebb jelenléte egészíti ki.

Peter Mair (1996) új pártrendszer-csoportosító kritériumként a váltógazdaság jellegét, a stabilitást (megjósolhatóság, innováció) valamint a kormányra kerülő pártok körének szélességét jelölte meg. Az első szempont alapján megkülönböztethetünk olyan országokat, ahol a választásokat rendszeresen teljes körű kormányváltás követi, olyanokat ahol csak a pártok egy része cserélődik ki, s végül olyanokat ahol jellemzően ugyanazok kormányoznak. A második kritérium a nem innovatív országokat, vagyis azokat ahol állandóan ugyanazok a koalíciós alternatívák, választja el az innovatívabb, korábban nem ismert koalíciós formulákkal is próbálkozó országoktól. Végül a tipológia azok között a demokráciák között húz határt, amelyekben a kormányra kerülő pártok száma korlátozott, illetve amelyekben gyakorlatilag minden párt kipróbálhatja magát. A megfigyelhető pártrendszerek a teljes zártság (nincs innováció, nincs mintaváltás, "kívülállók" nem kerülhetnek kormányra) és nyitottság (ahol a választási verseny során "bármilyen" megtörténhet) által meghatározott kontinuumon helyezkednek el. A pártrendszerek sokat emlegetett konszolidációja azonosítható a kezdetben nyitott rendszerek bezárulásával, bár a pártok stratégiaváltásával, új pártok megjelenésével, a szavazatingadozás felerősödésével egy zárt pártrendszer is bármikor felnyílhat.

A mai napig legnagyobb hatású, Sartori (1976) - féle modell a pártok száma mellett az ideológiai távolságot tekintette meghatározó tényezőnek. A két változó közül a szám az alapvetőbb, amennyiben a pártok nagyobb száma teszi lehetővé a nagyobb ideológiai távolságot is.

Sartori rendszerét a klasszifikáció és a tipológia megkülönböztetése bonyolítja. A pártok számára alapozott klasszifikáció csak a pártrendszerek formátumáról árulkodik, míg a klasszifikáció osztályaira alapozott, de az azokon túllépő tipológia már a verseny mechanizmusát is feltárja. Egy olyan ország, amely két releváns párttal rendelkezik, mindenképpen a kétpárti osztályhoz tartozik, de további vizsgálódás kérdése, hogy kétpárti mechanizmust is fölmutat-e.

A klasszifikációt egyetlen szempont, a pártok száma alapján végezzük. Abban az esetben, ha két párt, harmadikra nem szorulva, váltogatja egymást a hatalomban a kétpárti, három-öt párt esetében a korlátozott pluralizmus, hat vagy hatnál több párt esetében a szélsőséges pluralizmus osztályába soroljuk a pártrendszereket. A tipológia ezzel szemben a több szempont alapján kialakított mechanizmusokat tartalmazza:

A hagyományosan egypártrendszerként tárgyalt kategóriát Sartori háromfelé bontja. Az első a "valódi" egypártrendszer, ahol a pluralizmusnak egyáltalán nincs helye a pártpolitika szintjén. A második a hegemonikus pártrendszer, amelyben az állampárt mellett formálisan létezhetnek ugyan kisebb pártformációk, azonban a rezsím játékszabályai nem teszik lehetővé ezek alternatív erővé válását. Végül következik az ún. predomináns pártrendszer, amelyben valódi verseny folyik, de az egyik párt olyan erőforrásokkal és támogatottsággal bír, hogy képes hosszabb időszakon keresztül

(például egymás után három választáson) egymagában meghódítani a kormányhatalmat.

A kétpárti verseny típusa a klasszikus képletet adja, ahol is két mérsékelt párt harcol a közepén levő szavazókért, egyértelmű felelősséggel bíró, centrista politikát folytató, a demokrácia mellett elkötelezett kormányt produkálva. A kétpártrendszerben az egypárti kormányok az ugyancsak kormányzásra készülő ellenzék folyamatos kihívásával néznek szembe.

A mérsékelt pluralizmusban ugyan 3-6 párt van jelen, de a mechanizmus fő vonala, a kétpólusú, centripetális verseny mintája a kétpártiság mechanizmusával azonos: az egymást váltó két pártcsoport ugyanúgy áll szemben egymással és váltja egymást, mint a kétpártrendszerek pártjai. A viszonylag kevés párt által alkotott szűk ideológiai tér nem teszi lehetővé, hogy a közepén lévő párt önálló pólussá váljon. A pártrendszer szélén levő pártok folyamatosan esélyesek a kormányra jutásra, s ezért felelősen politizálnak.

A polarizált pluralizmus fő eleme a kétoldali, rendszerellenes ellenzék, valamint az ideológiai spektrum közepét szilárdan elfoglaló párt vagy pártcsoport. Itt a sok párt léte önmagában széthúzottabb, hosszabb ideológiai teret eredményez, hiszen a pártoknak meg kell különböztetniük magukat szomszédjaiktól. A polarizált pluralizmus modelljében az ideológiai kontinuum (tipikusan a bal-jobb dimenzió) legszélső pozíciói foglaltak, s így kifizül a maximális ideológiai távolság, s a pártok versenye centrifugális jellegű: az álláspontok távolodnak, a szélsőséges pártok ereje nő. A centrifugális verseny magyarázata, hogy a szélre került pártok nem reménykedhetnek a szilárdan elfoglalt közép elhódításában, s így a kormányra kerülésben, ezért aztán különösebb kockázat nélkül folytathatják "felelőtlen", "túllicitáló" politikájukat. A centrista pártokat baloldalon és jobboldalon is rendszerellenes pártok veszik körül, amelyek nemcsak a kormányt támadják, hanem a rendszer egészét delegitimálni akarják. Az egyesülni nem képes, permanensen ellenzéki erők nem jelentenek alternatívát a kormányzásra ítéltetett, változó kombinációkban uralkodó középpártokhoz képest. A pártok ígéretei nem szembesülnek a valósággal, így a verseny illuzórikussá válik.

Ugyancsak sok párttal, de a mérsékelt pluralizmus jellegzetességeit felmutatva működnek a szegmentált pluralizmus rendszerei. Azért nem jellemző e rendszerek pártjaira a nagy ideológiai távolság, mert a pártok nem elsősorban egymással szembeszegülő értékeket képviselnek, hanem egymástól elkülönülő társadalmi (vallási, etnikai, regionális, stb.) csoportokat. A pártok nem kénytelenek pusztán számosságuk miatt széthúzni az ideológiai teret, hiszen nem egy, hanem több dimenzió mentén helyezkednek el.

Sartori modelljének utolsó kategóriája az "atomizált" pártrendszer. Ez a képlet a még formálódó, ki nem kristályosodott demokráciákra jellemző, amelyekben a pártok száma lényegtelen, hiszen mechanizmusról, a verseny törvényeiről még nem lehet beszélni.

Sartori tipológiájának diszkrimináló ereje kérdésessé vált az utóbbi években. Egyre több eset került a mérsékelt pluralizmus kategóriájába, a pártrendszerekre általában

jellemző fragmentálódás nem sok kétpártrendszert hagyott meg, és egyre kevésbé lehet polarizált pluralizmusról beszélni, hiszen az ideológiailag legszélsőségesebb pontok nincsenek elfoglalva és (mindenekelőtt a kommunista pártok megszelídülésével) eltűnt a bipoláris ellenzék is (Mair 1996). A polarizált pluralizmusba sorolható esetekben a rendszerellenesnek nevezhető pártok nem szélre, hanem a közép felé mozdultak el, a centrum nem morzsolódott fel, Weimar nem ismétlődött meg.

pártrendszer-alakító tényezők

A pártrendszereket számos külső tényező formálja, amelyek közül kiemelendő a választási rendszer, a törvényhozás és a végrehajtó hatalom struktúrája, a társadalmi egyenlőtlenségek rendszere, valamint az ideológiai áramlatok mintázata.

Duverger (1975) történeti megközelítésében a nagy ideológiai áramlatok, és háttérükben az osztályviszonyok²⁸ súlyát emelte ki, hivatkozva arra, hogy az arisztokrácia és a burzsoázia (vagyis a konzervatívok és a liberálisok) küzdelme a múlt században tipikusan kétpártrendszerhez, a szocialisták megjelenése hárompártrendszerhez, a liberálisok és a konzervatívok közeledése pedig a húszadik század nagy részére jellemző új kétpártrendszerhez vezetett.

A társadalomtudósok jelentős része a társadalmi-gazdasági különbségeket tekinti a politikai folyamatok elsődleges meghatározóinak. Ezek az elemzések abból indulnak ki, hogy a pártok társadalmi csoportokhoz kötődnek, még ha túl is kell nyúlniuk egyes csoporttereken. Pregnánsan fejezte ki ezt a nézetet Lipset (1995), aki a pártokat az osztályharc "kifejeződési formáinak" tekintette. Ebben a megközelítésben a gazdasági státusz (osztály), a vallás, az etnicitás, a regionális elhelyezkedés, az urbanizáltság és az oktatás foka a leggyakrabban vizsgált strukturális változó (Janda 1980), amelyek közül az osztályhelyzet, a vallás és a régió bizonyul általában döntő jelentőségűnek a pártválasztást illetően. A pártrendszerek szociológiai megközelítésének kulcsszava a törésvonal, fő hivatkozási pontja Lipset és Rokkan (1967) nevezetes esszéje.

Ebben a műben a társadalmi csoportok közti ellentétek alakítják a pártok számát, profilját, választási erejét és a pártok közti interakciós mintát. Lipset és Rokkan modellje ugyanakkor nagy hangsúlyt fektet a politikai "felépítmény" elemzésére, a hagyományokra, a politikai erők közti szövetségekre és ellentétekre is. A társadalmi különbségek önmagukban még nem feltétlenül pártrendszer formáló tényezők, a különbségek politizálása, a táborok aktív szervezése kell ahhoz, hogy törésvonalak alakuljanak ki belőlük. A törésvonalak alapvető konstituáló elemének tekinthető ezért a strukturális, empirikus szint mellett az értékekből és identitásból felépülő normatív szint valamint a szervezeti és viselkedési szint is (Bartolini és Mair 1990). A szimbólumok, az őket formáló értelmiségiek, és a szavazási hajlandóságot megerősítő szervezeti tagság tehát ugyanolyan fontos részei a törésvonal-formálódásnak mint amilyenek a folyamat alapjául szolgáló társadalmi érdekellentétek.

²⁸ Miközben Duverger időnként szélsőségesen institucionalistának tűnik, közben a konzervatívok, liberálisok, szocialisták szembenállását osztályharcként értelmezi. Szerinte a pártok a társadalmi osztályokat tükrözik, ezért a társadalmi-gazdasági faktorok egyértelműen a legszignifikánsabb meghatározói a politikai struktúráknak (Duverger 1975: 24).

A történelmi kulcsidőszakokban megkötött koalícióknak (mindenekelőtt, hogy az állam kinek az oldalán állt az egyházak és a társadalmi rétegek harcában) hatásuk van a mai pártrendszerekre, befolyásolják annak fragmentáltságát és polarizációját, valamint a pártcsaládok egymáshoz való viszonyát. A társadalmi mozgalmak előtt álló akadályok, vagyis hogy milyen lehetőségeik voltak a tiltakozás kifejezésére, a pártalapításra, a parlamentbe való bejutásra vagy a kormányhatalom elhódítására, döntően befolyásolják, hogy a konfliktusok törésvonalakká, és a törésvonalak pártalternatívákká váltak-e. Ahol a politikai rendszer gettóba zárta, kirekesztette az új mozgalmakat (például a szocialistákat), ott ezek a mozgalmak kialakították a saját világukat, és stabil irányzatokként maradtak fenn, míg ahol az emancipálódásnak nem volt akadálya, ott a meglévő politikai struktúrába olvadtak be.

A társadalmi csoportok közti konfliktusoknak és a történelemnek tehát kitüntetett szerepe van ebben a modellben, de Lipset és Rokkan híres befagyási hipotézise, amely szerint a húszas évek pártviszonyai a választójog kiterjesztése előtti törésvonalakhoz igazodtak, s a hatvanas évek pártrendszere lényegében azonos a húszas évekével, éppen a pártrendszereknek a külső tényezőkkel szembeni megszilárdulását jelzik. Amennyiben a pártrendszerek automatikusan tükröznék a társadalmi változásokat, az elmúlt fél évszázadnak a pártszövetségek, pártalternatívák terén is radikális változásokat kellett volna hoznia. Azonban a pártok, mindenekelőtt organizációs tevékenységük révén, stabilizálták pozícióikat, és képesek voltak alkalmazkodni a változó környezethez. A pártok rugalmasságán kívül az intézményi háttér (mindenekelőtt a választási rendszer) állandósága, egyes társadalmi konfliktusok fennmaradása, a politikai szubkultúrák szocializációs intézményeinek sikeres működése járult hozzá a pártrendszerek stabilizálódásához, megmerevedéséhez. A hagyományos pártok és pártközi ellentétek fennmaradását elősegítő intézményrendszer persze nagy részben szintén maguknak a pártoknak a műve. Miután a választójog kiterjesztése után már nem voltak politikai "szűzföldek", vagyis meg (és nem el-!) hódítható tömegek, s a hagyományos pártok mindent megtettek a választói piac monopolizálására, a később felbukkanó politikai cselekvők gyakorlatilag ki lettek rekesztve a versenyből.

A tradicionális törésvonalakat mobilizáló szubkulturális, szervezeti hálók, és a rájuk épülő pártok képesek voltak a szavazóbázisok stabilizálására, s ezáltal a társadalmi konfliktusok intézményesítésére, korlátok közé szorítására. Azzal pedig, hogy a törésvonalak tartós mintákat és alternatívákat mutatnak fel az újonnan integrálódók számára, stabilizálják a politikai rendszer egészét is. A kiépült törésvonalak útját állják a politikai táborok közti mozgásnak, még a táborok közti konfliktus társadalmi bázisának esetleges halványodása esetén is.

A pártrendszereket alakító intézmények között kitüntetett szerepe van a választási rendszernek. Erre vonatkoznak Duverger (1964) nevezetes törvényei, amelyek szerint az egyszerű többségi, egyfordulós választási rendszerek kétpártrendszert, arányos választási rendszerek sokpártrendszert, többségi, kétfordulós választási rendszerek pedig sok, de szövetségekbe tömörülő pártok rendszerét produkálják. Ha ötven százalék feletti eredménnyel mindent meg lehet nyerni, az alattival pedig mindent el lehet veszíteni, nyilván nagy a nyomás a kis pártokon, hogy csatlakozzanak a nagyokhoz, már csak azért is, mert egyes szavazók hajlamosak stratégiaiilag (ti. a

nagy pártokra) szavazni. Az ilyen rendszerek büntetik a szakadást, nehezítik az új pártok felbukkanását, s a szavazók és a politikai cselekvők egyaránt ezekhez a korlátokhoz igazítják viselkedésüket, amivel persze csak még jobban megszilárdítják őket.²⁹ A kétfordulós többségi rendszerek mindenekelőtt a koalícióképtelen pártokat reprezentálják alul, és szövetségre, bár nem beolvadásra, ösztönzik a pártokat, míg az arányos rendszerek megőrzik a társadalom primer többpárti tagolódását.

Az arányos, listás rendszer defenzív hozzáállásra, a pártprogram minden oldalának hangsúlyozására, vagyis ideologikus cselekvésre készíti a pártokat, mivel a pártokat minden irányból riválisok fenyegetik. Az ideologikus politizálást segíti, hogy a pártok azonos szituációval, azonos ellenfelekkel találják szembe magukat minden választókörzetben. Az egyszerű többséget igénylő, egymandátumos körzetekkel rendelkező rendszerekben viszont a kampány konkrét kérdésekre vagy személyiségekre fog alapozódni, mert az adott választókörzetben győzelemre esélyes pártok egymástól, és nem feltétlenül a hozzájuk ideológiailag közel álló párttól akarják elhódítani a szavazókat (Katz 1980). Ahol a pártok közötti választás vagyis jellegű (kategoriális), a pártszövetségek nem kínálnak előnyöket, sőt azzal a veszéllyel fenyegetnek, hogy a párt elidegeníti magától bázisa egy részét. Ha viszont a szavazók kifejezhetik mind elsődleges, mind másodlagos preferenciájukat, a pártoknak tanácsos békét kötniük legközelebbi riválisaikkal. A másodlagos preferenciák megszerzésének a reménye ezekben a rendszerekben a programatikus jelleg felpuhítása, a személyiség és a lokalitás hangsúlyozása, valamint szövetségek megkötése felé viszi a pártokat. Az ideologikus jelleget erősíti viszont a körzet nagysága: ahol sok szavazó van, a jelöltek nem találkozhatnak személyesen a szavazókkal, patronázssal nemigen próbálkozhatnak, ezzel szemben kénytelenek az ideológiai üzenetet kihangsúlyozó médiára és pártszervezetre támaszkodni. Ahol több jelölt képvisel egy pártot egy adott körzetben, ott eleve nem lehet nagyon személyessé tenni a kampányt. Ahol viszont a választási rendszer a jelöltek személyét állítja a középpontba (különösen ha lehetővé teszi az azonos párthoz tartozók rivalizálását) eleve megnehezíti a tiszta ideológiai profilok kialakulását.

A fentiekben a pártrendszereket elsősorban mint függő változókat tárgyaltuk, de lehetséges független változókként is kezelni őket. A pártrendszerek hatásvizsgálatának jellemző példája Niemi és Westholm (1984) tanulmánya, amely szerint a pártok ideológiai differenciáltságán múlik a polgárok gondolkodásának ideológiai konzisztenciája is.

A társadalmi törésvonalak, a választási törvények és a politikai intézmények mellett a választási viselkedés változása az egyik leggyakrabban említett okozója a pártrendszerváltozásnak. Ahogy Mair (1989, 1996) rámutat azonban, a pártok népszerűségének változása nem feltétlenül jár a verseny struktúrájának változásával. Például a rendkívüli szavazatingadozást hozó 1973-as dán ún. "földrengés-választás" után is nagyjából a korábbi alternatívákkal találta szembe magát a dán szavazó. Ugyanakkor Írországból, bár a választási eredményekben alig volt változás, a pártrendszer jelentősen átalakult miután az addig senkivel nem koalíciózó domináns párt hajlandónak bizonyult két másik párttal is szövetségre lépni, ezzel teljesen felbolygatva a pártverseny addigi struktúráját. Vagyis a pártok mint független

²⁹ Valójában ez a mechanizmus csak egy adott választókörzetben, és nem feltétlenül országosan eredményez kétpártrendszert, sőt, a területi törésvonalakat éppen hogy felerősíti.

változók is figyelmet érdemelnek: viselkedésük könnyen forrásává válhat a pártrendszer változásnak, sőt, a választói viselkedés változásának is.

változó pártrendszerek

Az elmúlt évtizedekben a gyakori választási meglepetések, a szavazatingadozás mértékének megnövekedése, a pártok szociális bázisának megváltozása, új koalíciók kialakulása, a pártok és érdekcsoportok változó egyensúlya, új pártok felbukkanása, valamint a pártrendszerek frakcionalizálódása a stabilitás helyett a változás jelenségére irányította a figyelmet. A társadalmi struktúra átalakulása, így mindenekelőtt az első és második szektor visszaszorulása, a szolgáltató szektor növekedése, az oktatás és a polgárosodás kiterjedése újabb rétegekre, a mobilitás megerősödése és a hagyományos közösségek felbomlása a tradicionális értékek visszaszorulását hozták. A bevándorlók vagy a nukleáris energia körüli viták megosztották a hagyományos pártokat. A régi törésvonalak vesztettek jelentőségükből, a szavazókat korábban izoláló szervezeti hálók szétszakadása és az életszínvonal növekedése nyomán a politikai attitűdök partikularizálódtak és individualizálódtak. Az állam jóléti szerepének növekedése, a média átalakulása, a törésvonalak elhalványodása és átrendeződése, a gyűjtőpárti stratégia erősödése maga után vonta a pártokhoz való kötődés fellazulását.

Ezzel az általánosnak mondható értékeléssel szemben megfogalmazódik azonban néhány kétely. A változás-teória kritikussai arra mutatnak rá, hogy a szavazatingadozás valójában nem sokkal nőtt, sőt nagyobb távlatból (például a harmincas évekkel összevetve) az elmúlt évtizedek is kifejezetten nyugalmasnak látszanak. A pártok számának megváltozása nem jelentette a bal-jobb egyensúly felbillenését, a szavazatok nagyrészt a pártcsaládokon belül ingadoznak, a hagyományos pártok ma is megkapják a szavazatok túlnyomó többségét, és a nagy pártok identitása is ugyanaz maradt. Igaz, a társadalom megváltozott, de Rokkanék alaphipotézise ma is áll: a pártalternatívák és a pártok többsége ma is idősebb a választóknál (Bartolini-Mair 1990).

A társadalmi változások korlátozott hatása annak is köszönhető, hogy az újonnan felmerült konfliktusok alapvetően elkerülték a pártrendszereket, s azokon kívül (például az új társadalmi mozgalmakban) fejezték ki magukat. Ez persze együtt járt és összefüggött a polgároknak a pártrendszertől való elidegenedésével is.

Ahhoz, hogy el lehessen dönteni, hogy egy pártrendszert inkább a stabilitás vagy a változás jellemzi, a pártrendszert meghatározó verseny képletét kell elsősorban megvizsgálni (Mair 1989). A verseny jellege megváltozik ha egy középpárt kiesik és egy jobbra zárt párt kerül be, de ha például egy baloldali szocialista pártot vált fel egy zöld párt, akkor a verseny struktúrája nagy valószínűséggel ugyanaz marad. A Sartori-féle tipológiát véve alapul, fontos lehet egy rendszerellenes párt felbukkanása vagy eltűnése, míg ugyanaz egy centrista párt esetében kevésbé jelentős. Ugyanakkor, bizonyos esetekben már egy párt egy-két százalékos szavazatvesztése is szignifikáns lehet: például a pártrendszer predomináns jellege megszűnhet, ha néhány százalékkal kevesebbet kap a vezető párt.

pártverseny

A közgazdasági analógiák termékenyítően hatottak a pártokról való gondolkodásra. A pártokat cégekhez, a szavazókat fogyasztókhoz hasonlítva lehetővé válik a piaci mechanizmusoknak és a pártverseny jellegzetességeinek összevetése. A piaci analógia ráirányítja a figyelmet a szavazók preferenciáinak szuverenitására (vagyis hogy a pártok számára kemény vagy inkább puha, alakítható korlátként jelentkeznek-e a szavazói elvárások) valamint a "piacra" való bekerülés nehézségeire (amelyek például a szavazói lojalítások stabil lekötöttségéből adódnak). A versenyt azért tartjuk a demokrácia kulcsmechanizmusának, mert általa képesek a szavazók elszámoltatni a pártokat. Ha azonban a preferenciák manipulálhatók, illetve ha nem minden politikai vállalkozó árulhatja egyenlő eséllyel politikai portékáját, megkérdőjeleződik a verseny mindenható ereje.

A tér-modellek axiómái szerint a szavazó felismeri a választás tétjét és képes összevetni a pártok javaslatait személyes érdekeivel, a pártok pedig igyekeznek programjaikat az elvárásoknak megfelelően alakítani. A pártverseny hagyományos térbeli modellezése (Hotelling 1929, Smithies 1941, Downs 1957) így a szavazók preferenciáinak, illetve azok eloszlásának tulajdonit döntő jelentőséget a pártstratégiák kialakításában. A szavazókról feltételezi, hogy a preferenciáikat leginkább kielégítő programot képviselő pártot választják az egyetlen, meghatározó jelentőségű (gazdaságpolitikai) dimenzió mentén, a pártokról pedig, hogy szavazatmaximálók, s programjukat kifejezetten a választási győzelem követelményeinek megfelelően állítják össze. Az eredeti modell továbbfejlesztői és kritikusai (Stokes, Riker, Converse, Sartori) felhívták a figyelmet arra, hogy a kormány gazdasági szerepe mellett egyéb kérdések is megosztják a szavazókat, s hogy a szavazók és politikusok egymástól eltérő kérdéseket látnak fontosnak, s eltérő módon rangsorolják a pártokat, hogy a vesztes pártok érdekeltek újabb és újabb "issue"-k bevezetésében, a dimenziók átrendezésében, hogy a racionális pártok célja nem feltétlenül a szavazatmaximálás (hiszen a hatalmi pozíciók elnyerése nem egyenesen arányos a szavazatok számával). Továbbá, figyelmeztetnek a kritikusok, vannak olyan programatikus célok, amelyeket félrevezető dimenziókként felfogni, hiszen nem osztják meg a szavazókat: az ún. valence issue-k (például korrupció) kérdésében csak egy képviselhető álláspont van, s az azt hitelesebben képviselő párt számíthat sikerre (Stokes 1963). Újabb feltételezések szerint pedig a szavazók nem annyira a preferenciájukhoz legközelebbi programú pártot választják, hanem inkább azt, amelyik leghitelesebben és legerőteljesebben képviseli a szavazók által is választott oldalt (Rabinowitz 1978), illetve a választás kimenetelét nem annyira a választók és pártok térbeli elhelyezkedése dönti el, hanem az, hogy a választások idején mely kérdések válnak igazán fontossá ("salient") (Budge és Fairlie 1977). Végül a térmodell alapját, miszerint a preferenciák autonómok a pártokkal szemben, leginkább az ún. Michigan-i iskola kérdőjelezte meg, rámutatva a pártidentitás, s ezen keresztül a pártok preferencia-meghatározó szerepére.

A pártokat és szavazókat elválasztó kérdéseknek nem mindegyike releváns a verseny szempontjából, a pártok történeti identitásához kapcsolódó kérdések például gyakran zárójelbe tehetők. Versenydimenzióknak csak azok a kérdések tekinthetők, amelyekkel kapcsolatos állásfoglalás eredményeként a pártok újabb szavazókat nyerhetnek vagy veszhetnek, vagyis amelyek mentén a szavazók "mozognak" (Sani

és Sartori 1983). Azok a szempontok, amelyek azonos módon jelölik ki az egyes pártok közti távolságot, egy versenyméretet alkotnak (Tóka 1994).

Gyakran a tematikájukban erősen eltérő kérdések is egy "szuperdimenzióba" olvadnak bele. Az új kérdésköröknek a régiekhez kapcsolása érdekében áll a hagyományos nagy pártoknak, de megkönnyíti a választópolgárok tájékozódását is (Downs 1957). A különböző eredetű konfliktusokat abszorbeáló bal-jobb címkék ereje megmutatkozik a választók orientálódásában és a koalíciókötési szokásokban is, bár ez nem jelenti azt, hogy minden pártrendszerrel, empirikus vizsgálat nélkül, feltételezhetnénk az egydimenziósságot. A pártprogramok szövegelemzése és a szakértők kérdőívvel való megkérdezése, hasonlóan a tömegattitűdök vizsgálatához, általában több, tipikusan két (például Budge et al. 1987) dimenzió jelenlétét mutatja ki, bár egy általános bal-jobb dimenzió centrális szerepe is gyakran igazolást nyer (például Castles és Mair 1984). Az utóbbi évtizedekben különösen nagy figyelem kísérte a posztmaterális értékekkel kapcsolatos attitűdöket, mint új, a hagyományos bal-jobbat átmetsző dimenziók forrásait (Inglehart 1977, 1990).

A pártok egymástól való távolsága, a versenyméretek száma és szerkezete különösen nagy jelentőséget kap a koalíciókötési gyakorlatban.³⁰ A koalíciókról szóló irodalom a politikatudomány egyik legformalizáltabb, a játékelméletekre erősen támaszkodó, a tudományos elvárásoknak leginkább megfelelő része. A koalíciókötési elméletek, néhány egyszerű axiómából kiindulva (például hogy a pártok egységes cselekvők, hogy tárgyalási erejüket választási eredményük határozza meg, hogy a kormányzáshoz többségre van szükség, stb.) vizsgálják az intézményrendszer hatását a pártok viselkedésére. Ezekben az elméletekben a pártok céljának meghatározása jelenti a kulcsfontosságú mozzanatot. A legtöbb modell, ha nem is kizárólagos elvként, az ideológiailag homogén koalícióra törekvést feltételezi a pártok részéről.³¹

Ha az ideológiai tér egydimenziós, a "középen" (medián pozícióban) lévő párt kitüntetett helyzetben van. Őt a kormányból nem lehet kihagyni, a két szélen levő riválisai nélküle nem foghatnak össze, illetve ha össze is fognak, nem egyezhetnek meg más politikában mint amit a "királycsináló" pozícióban levő párt amúgy is követne. Ha viszont sokdimenziós a politikai spektrum, akkor nincs egyensúlyi állapot, bármely koalíciós program-megállapodással szemben található egy olyan másik pont a programterületen, amelyet preferál a többség (Black 1958). Hogy a

³⁰ A koalíciókötési stratégiákat a verseny és az identitás dimenziói mellett sok minden más is befolyásolja. Számos megközelítés figyelemmel van a kormányalakítás gyakorlatban megfigyelhető szokásaira is, például hogy általában a legnagyobb párt kap megbízást, hogy a nagy pártoknak érdekében áll a kisebb pártok közül partnert választani, hogy a pártok szeretnek bal és jobboldalról is partnert bevenni a koalícióba, hogy a pártok kedvelik a már kipróbált partnereket, hogy az egyes országokban vannak "természetes" kormányzó pártok, stb.

³¹ A pártokat tekinthetjük pozíció (zsákmány, hivatal) orientáltak is, s ekkor a kormányalakítás folyamata egy zérus összegű játékként írható le, ahol korlátozott számú zsákmányt lehet szétosztani (Von Neumann-Morgenstern, De Swaan). Ezért itt a minél kisebb (Riker-nél a legkevesebb képviselőt, Leiserson-nál a legkevesebb pártot magábanfoglaló), de a hatalmat már birtokló többség kialakítása a cél, s a koalíciónak nem kell homogénnek lennie. Ha pedig program-orientáltak tekintjük a pártokat, akkor a várható koalíció a politikai preferenciák hasonlósága mentén alakul ki. A vegyes modellek (Leiserson, Axelrod, De Swaan, Austen-Smith és Banks) a két elvet kombinálva, a legkisebb és leghomogénabb pártcsoportot tekintik a várható koalíciónak. Az utóbbi modellek plauzibilitását az adja, hogy a pártoknak választóikkal könnyebb elfogadtatni a hasonló pártokkal való koalíciózást, és a tárgyalásokat is talán valamivel könnyebb ilyen "rokonokkal" lefolytatni.

gyakorlatban több dimenziós térben sem állandó a káosz, annak számos oka van. A minden pártrendszerben létező tehetetlenségi nyomatók, a pártok törekvése hiteles imázs kialakítására csökkenti a mozgási teret. A törvényhozási folyamat szerkezete (például a bizottságok rendszere), a kormányalakítás írott és íratlan szabályai és a pártok kötődése bizonyos tárcákhoz (illetve a pártrendszer dimenzióinak eltérő súlya) ahhoz vezet, hogy az elméletileg lehetséges végtelen számú program-alternatíva közül csak néhány merül fel reális opcióként. A sokdimenziós tér esetén azt is figyelembe kell venni, hogy az egyes pártok mekkora súlyt tulajdonítanak az egyes dimenzióknak, hiszen éppen az ideológiai dimenzióknak ez az eltérő értékelése teszi lehetővé az egymástól ideológiailag távol eső (például etnikai és szocialista) pártok sikeres együttműködését (Laver és Hunt 1992).

Az egydimenziós térben Hotelling eredeti képlete szerint a pártok fokozatosan közelednek egymáshoz, s a két párt a medián szavazó közelében köt ki (a rendszer egésze szempontjából szub-optimális pozícióban). A túlzott közeledésnek azonban számos akadályja van. Ha például a pártok túlságosan eltávolodnak a szélső szavazóktól, azok távol maradhatnak a választásoktól (Smithies 1941). A túlzott hasonulás már önmagában elkedvetlenítheti a potenciális szavazókat, mint ahogy a hagyományos pozíció feladása elidegenítheti az aktivistákat és szponzorokat is. A pártok szabad mozgásának korlátait felmérve számításba kell venni azt is, hogy a pártokat összekötő kontinuum inkább szaggatott mint folytonos: nem minden ideológiai pozíciót képviselhet hitelesen egy beazonosítható múlttal rendelkező párt. A pártok kénytelenek számolni továbbá az egyes programjavaslatok megvalósításával is, hiszen a be nem tartott ígéretek hátrányosan befolyásolják a párt hosszú távú esélyeit (Robertson 1976). Azok a pártok, amelyek biztosak lehetnek győzelmükben vagy vereségükben, s amelyeket magas küszöbök védenek az új vetélytársak megjelenésétől, ugyancsak nem kényszerülnek a választók változó hangulatához illeszteni programjukat. Miután a pártok nem ismerik tökéletesen a szavazók preferenciáit, s a szavazók sem érzékelik a pártok elmozdulását, vagy ha érzékelik is, esetleg nem "őszintén", hanem "stratégiaílag" szavaznak, a pártok racionális viselkedése nem feltétlenül a preferenciák megoszlásán kell alapuljon.

Kelet-Európa és Magyarország

Kelet Európában a könnyen elcsábítható szavazók és a hatalmas tétek miatt (a győztes pártok eloszthatják az alapvető erőforrásokat, meghatározhatják a későbbiekben érvényes játékszabályokat, stb.) kiélezett versenyről beszélhetünk. Erősíti a versenyt, hogy a régió nagy részében a pártok gyökerei eleve nem nyúlnak mélyen a társadalomba, a törésvonalaknak nincs meghatározó szerepük, a játékszabályok képlékenyek, a kollektív identitások törekenyek (Mair 1997). Miután a civil társadalom gyenge és a pártok energiáját leköti az állam újjáépítése, ezeknek a pártoknak a társadalomhoz fűződő kapcsolata még a nyugat-európai társaiknál is problematikusabb. A választók elérhetősége is többnyire a gyűjtőpárti stratégiára és nem annyira a szervezeti építkezésre csábítja a pártokat.

A politikai piac Magyarországon is nyitott, a szavazók nálunk sem rendelkeznek erős pártidentitással, és az elit szervezeti lojalitása is meglehetősen gyenge (amit a

pártokból való gyakori kiválások is mutatnak). A pártok többsége felülről lefelé szerveződött ("értelmiségi milió pártok" G. Márkus 1991), és nem nagy múltú társadalmi mozgalmakból nőtt ki. Ugyanakkor a térség több más országában megfigyelhető "népfrontos" szervezetek helyett Magyarországon már 1990-ben határozott arculatú pártokat találunk, és az akkor parlamentbe került pártok az évtized vége felé is dominálják a politikai életet.

A magyar politikatudomány is erre a kettőségre, vagyis a pártok "lebegésére" (Bihari), a társadalmi érdektagságtól való viszonylagos függetlenségére, és ugyanakkor a pártrendszer stabilitására hívta fel a figyelmet. Miközben a pártok hatalma kiterjedt (Ágh pártokráciáról, Fritz önfelértékelő pártrendszeréről beszél), eközben az elitista jelleg mind belső struktúrájukra, mind külső kapcsolataikra rányomta a bélyeget. Bár egyes tanulmányok rámutattak a pártok szavazóbázisának megfogható strukturális jegyeire (Tóka 1992, Körösényi 1996), általános a vélemény, hogy a magyar pártok "politikai létezése erősebb, mint a társadalmi létezése", vagyis elsősorban program- és hatalmi pártokká, s kevésbé tagsági és szervezeti pártokká fejlődtek (Ágh 1994). A pártok viszonylagos társadalmi elszigeteltségét mutatja, az alacsony párttagság mellett, a pártellenes érzelmek elterjedtsége is. Ez utóbbit valamelyest érthetővé teszi, bár nem magyarázza, hogy a magyar pártok nagyrészt a költségvetésből, kisebb részben adományozók pénzéből élnek, s a tagdíjakra szinte egyáltalán nem támaszkodnak (Pokol 1993).

A magyar pártokat mégsem lehet teljesen az egykori elitista káderpártokkal azonosítani, hiszen néhányuk szatellit szervezetek sokaságával veszi körül magát, s majd mindegyikükre jellemző az identitás és ideológia-alapú politizálás iránti erős hajlam. Ugyancsak figyelemreméltó sajátosság, hogy, szemben az Európa szerte tapasztalható trenddel, Magyarországon a pártközpontoknak többnyire sikerül visszaverniük a parlamenti frakciók önállósodási kísérleteit.

Kitschelt (1992) szerint térségünkben a pártok közti választóvonalakat a politikai közösség befogadó vagy kirekesztő értelmezése, a játékszabályok tekintélyelvű vagy libertáriánus felfogása és az új rendszer lehetséges erőforrásaihoz, a redisztribúcióhoz és a spontán piachoz való viszony határozza meg. Eszerint az értékelés szerint a kelet-európai pártrendszerek két-dimenziósok, amely dimenziókat egyrészt a politikai redisztribúció és a spontán piac ellentéte, másrészt a libertáriánus, kozmopolita és a tekintélyelvű, partikularisztikus értékek szembenállása jelöli ki. Ez az ellentét nem pusztán ideológiai jellegű, társadalmi alapját az átmenet (várható) nyertesei és vesztesei közti konfliktus adja.

Körösényi (1993b), vitatkozva a Kitschelt-i konstrukcióval, a magyar pártverseny esetében is a bal-jobb dimenzió meghatározó szerepét emeli ki, hangsúlyozva a dimenzió kulturális elemeinek túlsúlyát. Abban azonban egybevághat Kitschelt és több magyar politológus értékelése, hogy ideológiájuk és eredetük szerint liberális, konzervatív és szocialista táborokat különböztetnek meg Magyarországon. A pártszövetségek szintjén egy ettől valamelyest eltérő balközép - jobbközép - radikális jobboldal felosztás látszik kirajzolódni.

A magyar pártoknak és pártrendszernek a nyugati politikatudomány által kialakított tipológiákba való beillesztésére számos további próbálkozás történt, azonban az eltelt

idő rövide, a viszonyok kialakulatlansága egyelőre bármiféle kategorizációt megkérdőjelez. A pártrendszer dimenzionáltságának kikristályosodásához, a verseny struktúrájának kialakulásához mindenekelőtt a szavazók és a pártok blokkokba szerveződése szükséges, amihez az eddigi két ciklus még kevésnek bizonyult.

Hivatkozások

- Ágh Attila, 1994b. "A régi-új pártrendszer Magyarországon", *Mozgó Világ*, 8: 3-12.
- Almond, Gabriel, 1956. "Comparative Political Systems." *Journal of Politics* 18: 391-409.
- Almond, Gabriel, and G. Bingham Powell, Jr., 1966. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Boston, MA: Little, Brown, and Co.
- Barnes, Samuel, 1967. *Party Democracy: Politics in an Italian Socialist Federation Organization*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bartolini, Stefano, 1983, "The Membership of Mass Parties: The Social Democratic Experience, 1889-1978." In: *Western European Party Systems: Continuity and Change*, ed. by Hans Daalder and Peter Mair. London: Sage, 177-219.
- Bartolini, Stefano and Peter Mair, 1990. *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of the European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beyme, Klaus von, 1985. *Political Parties in Western Democracies*. Aldershot: Gower.
- Bihari Mihály, 1992. "Divergáló pártrendszer és polarizált pluralizmus". in: *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985-1991*. (szerk. Bihari Mihály) Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 302-317.
- Black, Duncan, 1958. *The Theory of Committees and Elections*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blondel, Jean, 1968. "Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies", *Canadian Journal of Political Science*, 1:2, 180-203.
- Blondel, Jean, 1990. *Comparative Government: An Introduction*. New York: Philip Allan.
- Budge, Ian, and Dennis J. Fairlie, 1977. *Voting and Party Competition: A Theoretical Critique and Synthesis Applied to Surveys from Ten Democracies*. London and New York: Wiley.
- Budge, Ian, David Robertson and Derek Hearl, eds. 1987. *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Castles, Francis and Peter Mair, 1984. "Left-Right Political Scales: Some Expert Judgements", *European Journal of Political Research* 12: 73-88.
- Clark, Peter B., and James Q. Wilson, 1961: "Incentive Systems: A Theory of Organization", *Administration Science Quarterly*, 6: 129-166.
- Cotter, Cornelius, Bibby, John, F, Gibson, James and Huckshorn, Robert, 1989. *Party Organizations in American Politics*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Crotty, William J., 1970, "Political Parties Research", In: *Approches to the Study of Political Science*, ed. by Michael Haas and Henry S. Kariel. San Francisco: Chandler, 267-322.
- Daalder, Hans, 1966. "Parties, Elites, and Political Developments in Western Europe" In LaPalombara, Joseph, and Myron Weiner, eds. *Political Parties and Political Development*. Princeton, NJ: Princeton University Press., 43-77.
- Daalder, Hans, 1983. "The Comparative Study of European Parties and Party Systems: An Overview." In: *Western European Party Systems: Continuity and Change*, ed. by Hans Daalder and Peter Mair. London: Sage, 1-28.
- Daalder, Hans, 1992. "A Crisis of Party?" *Scandinavian Political Studies* 15: 269-288.

- Daalder, Hans and Peter Mair, eds., 1983. *Western European Party Systems: Continuity and Change*. London: Sage.
- Dahl, Robert A. "Patterns of Opposition" in Dahl ed. *Political Opposition in Western Democracies*. New Haven, CT: Yale University Press, 332-347.
- Dalton, Russel J., 1988. *Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany and France*. Chatham, N.J.: Chatham House.
- Dalton, Russel J., Paul Allen Beck and Scott C. Flanagan, 1984. "Electoral Change in Advanced Industrial Democracies." In: Dalton, Russell J., Scott C. Flanagan, and Paul Allen Beck, eds. *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 3-22.
- Dalton, Russel J. and Manfred Kuechler, eds. 1990. *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. Cambridge: Polity Press.
- Downs, Anthony, 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Duverger, Maurice, 1964. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. London: Methuen & Co.
- Duverger, M., 1975. *Party Politics and Pressure Groups, A Comparative Introduction*. New York: Nelson
- Eldersveld, Samuel J., 1964. *Political Parties: A Behavioral Analysis*. Chicago: Rand McNally.
- Epstein, Leon, 1986. *Political Parties in the American Mold*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Epstein, Leon D., 1980 (1967). *Political Parties in Western Democracies*, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Fritz Tamás, 1996. *A magyarországi pártrendszer 1987- 1995*. Budapest: Cserépfalvi.
- Harmel, Robert and Kenneth Janda, 1978. *Comparing Political Parties*. Washington: The American Political Science Association.
- Harmel, Robert and Lars Svaasand, 1993. "Party Leadership and Party Institutionalisation: Three Phases of Development." *West European Politics* 16, 1: 67-88.
- Harmel, Robert and Kenneth Janda, 1994. "An Integrated Theory of Party Goals and Party Change." *Journal of Theoretical Politics* 6: 259-287.
- Hotelling, Harold, 1929. "Stability in Competition." *Economic Journal* 39: 41-57.
- Inglehart, Ronald, 1977. *The Silent Revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, 1984. "The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society" in Dalton, R.J., Flanagan, S.C., Beck, P. (ed): *Electoral Change: Realignment and dealignment in Advanced Industrial Democracies*. Princeton: Princeton University Press, 25-67.
- Inglehart, Ronald, 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Janda, Kenneth, 1979. *Comparative Political Parties Data, 1950-1962 (ICPSR Study 7534)*. Ann Arbor: Inter-University Consortium for Political and Social Research.
- Janda, Kenneth, 1980. *Political Parties: A Cross-National Survey*. New York: MacMillan.
- Janda, Kenneth, 1983. "Cross-national Measures of Party Organization and Organizational Theory." *European Journal of Political Research* 11: 319-332.

Janda, Kenneth, 1993. "Comparative Political Parties: Research and Theory." In: *Political Science: The State of the Discipline II*, ed. by Ada W. Finifter. Washington D.C.: American Political Science Association. 163-191.

Katz, David and Samuel J. Eldersveld, 1961 "The Impact of local Party Activity upon the Electorate" *Public Opinion Quarterly*, XXV, 1-25.

Katz, Richard S., 1986. "Party Government: A Rationalistic Conception." In: *Visions and Realities of Party Government*, ed. by Francis G. Castles and Rudolf Wildenman. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 31-71.

Katz, Richard S., 1987. "Party Government and Its Alternatives." In: *Party Government: European and American Experiences*, ed. Richard S. Katz. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1-26.

Katz, Richard S., 1980. *A Theory of Parties and Electoral Systems*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.

Katz, Richard S., 1990. "Party as Linkage: A Vestigial Function?" *European Journal of Political Research* 18: 143-161.

Katz, Richard S. and Peter Mair, 1992a. "The Membership of Political Parties in European Democracies, 1960-1990." *European Journal of Political Research* 22: 329-345.

Katz, Richard and Peter Mair, 1992b. "Introduction: The Cross-National Study of Party Organizations" In: Katz and Mair eds. *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organizations in Western Democracies, 1960-1990*. London: Sage. 1-20.

Katz, Richard and Peter Mair, 1994a. "The Evolution of Party Organizations in Europe: The Three Faces of Party Organization" in William Crotty ed. *Political Parties in a Changing Age*, special issue of the American Review of Politics, 12: 593-617.

Katz, Richard and Peter Mair, eds. 1994b. *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage.

Katz, Richard and Peter Mair, 1995. "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party." *Party Politics* 1: 5-28.

Kirchheimer, Otto 1966: "The Transformation of the Western European Party System" In: LaPalombara, J. - Weiner M., eds. *Political Parties and Political Development*. New Jersey: Princeton University Press.

Kitschelt, Herbert, 1992. "The Formation of Party Systems in East Central Europe", *Politics and Society*, 20, 1: 7-50.

Kitschelt, Herbert, 1995. "The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies", *Party Politics*, 1, 4, 447-472.

Koole, Ruud, 1994. "The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands", in Katz and Mair eds. *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, London: Sage, 278-303.

Körösényi, András, 1993a. *Pártok és Pártrendszerek*. Budapest: Századvég Kiadó.

Körösényi, A., 1993b. "Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta." *Politikatudományi Szemle*, 1993, 3, 94-114.

Körösényi, A., 1996. "Nómenklatúra és vallás - törésvonalak és pártrendszer Magyarországon", *Századvég*, 1996, 1, 67-93.

LaPalombara, Joseph, and Myron Weiner, 1966. "The Origin and Development of Political Parties." In: *Political Parties and Political Development*, ed. by Joseph LaPalombara, and Myron Weiner. Princeton, NJ: Princeton University Press, 3-42.

Laver, Michael and W. Ben Hunt, 1992. *Policy and Party Competition*. New York: Routledge.

- Laakso, Markku and Rein Taagepera, 1979, "'Effective" Nuber of Parties: A Measure with Application to West Europe", *Comparative Political Studies*, 12, 3-27.
- Lawson, Kay, ed. 1980. *Political Parties and Linkage: A Comparative Perspective*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lawson, Kay, 1988. "When Linkage Fails" In Lawson, Kay and Peter H. Merkl, eds. *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 13-38.
- Lijphart, Arendt, 1984. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Democracies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lijphart, Arendt, 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-90*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, Seymour M. and Stein Rokkan, 1967. "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: Introduction." In: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, ed. by Seymour M. Lipset, and Stein Rokkan. New York: The Free Press, 1-64.
- Lipset, Seymour Martin, 1995. *Homo Politicus*. Budapest: Osiris-Századvég.
- Mair, Peter, 1989. "The Problem of Party System Change". *Journal of Theoretical Politics*. 1: 251-276.
- Mair Peter, 1994. "Party Organizations: From Civil Society to the State." In: *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, ed. by Richard S. Katz and Peter Mair. London: Sage, 1-22.
- Mair, Peter, 1995. "Party Systems and Structures of Competition" In: *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*. ed. by Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris. London: Sage, 83-106.
- Mair, Peter, 1997, "What is Different about Post-Communist Party Systems" In: Peter Mair, *Party System Change. Approaches and Interpretations*, Oxford: Clarendon Press, 175-198.
- Márkus, G. György, 1991: "Pártok és törésvonalak", *Társadalomtudományi Közlemények*, 1-2: 71-91.
- May, John D., 1973. "The Opinion Structure of Political Parties: The Special Law of Curvilinear Disparity." *Political Studies* 21: 135-151.
- Michels, Robert, 1982. "A pártélet szociológiája a modern társadalomban." In: *A szociológia története 1917-ig, IV. kötet*, szerk. Huszár Tibor és Somlai Péter. Budapest: Tankönyvkiadó, pp. 262-275.
- Neumann, Sigmund, 1956. "Towards a Comparative Study of Political Parties." In: *Modern Political Parties*. szerk. Neumann, Chicago: University of Chicago Press., 395-421.
- Niemi, Richard G. and Anders Westholm, 1984. "Issues, Parties and Attitudinal Stability: A Comparative Study of Sweden and the United States." *Electoral Studies* 3: 65-83.
- Olson, Mancur, 1982. *A kollektív cselekvés logikája*. Szociológiai Füzetek 9.
- Ostrogorski, Moisei, 1982. *Democracy and the Organization of Political Parties. Vol. 1: England*, ed. and abridged by Seymour Martin Lipset. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Panbianco, Angelo, 1988. *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pizzorno, Alessandro, 1981. "Interests and Parties in Pluralism" in Suzanne D. Berger (ed.) *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism, and the Transformation of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 247-284.

- Pokol, Béla, 1993. *Pénz és politika*. Budapest: Aula.
- Rabinowitz, George, 1978. "On the Nature of Political Issues: Insights from a Spatial Analysis." *American Journal of Political Science* 28: 793-817.
- Rae, Douglas W., 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Robertson, David Bruce, 1976. *A Theory of Party Competition*. London and New York: John Wiley.
- Rokkan, Stein, 1968. "The Growth and Structuring of Mass Politics in Smaller European Democracies", *Comparative Studies in Society and History*, 10:2, 173-210.
- Allardt, Erik, and Stein Rokkan, eds. 1970. *Mass Politics: Studies in Political Sociology*. New York: The Free Press.
- Rose, Richard and Thomas T. Mackie, 1988. *Do Parties Persist or Disappear? The Big Tradeoff Facing Organizations*. Studies in Public Policy, Nr. 134. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy.
- Sani, Giacomo, and Giovanni Sartori, 1983. "Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies." In: *Western European Party Systems: Continuity and Change*, ed. by Hans Daalder and Peter Mair. London: Sage, 307-341.
- Sartori, Giovanni, 1968. "Political Development and Political Engineering", *Public Policy*, 17.
- Sartori, Giovanni, 1969. "From the Sociology of Politics to Political Sociology" In: Seymour Martin Lipset, ed., *Politics and the Social Sciences*. Oxford: Oxford University Press.
- Sartori, Giovanni, 1976. *Parties and Party System. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scarrow, Susan E. 1994. "The "paradox of enrollment": Assessing the costs and benefits of party membership." *European Journal of Political Research*, 25:1, 41-60.
- Schattschneider, Elmer E., 1942. *Party Government*. New York: Rinehart & Co.
- Schlesinger, Joseph A. 1965. "Political Party Organization" In: *Handbook of Organizations*, ed. by James G. March. Chicago: Rand McNally, 764-801.
- Schlesinger, Joseph A., 1984. "On the Theory of Party Organization", *Journal of Politics*, 46, 2, 369-400.
- Schlesinger, Joseph A., 1991. *Political Parties and the Winning of Office*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Selle, P. and Svaasand, L. 1991. "Membership in party organizations and the problem of decline of parties" *Comparative Political Studies*, 23: 459-477.
- Stokes, Donald E., 1963. "Spatial Models of Party Competition." *American Political Science Review* 57: 368-377.
- Smithies, Arthur, 1941. "Optimum Location in Spatial Competition." *Journal of Political Economy* 49: 423-429.
- Tóka Gábor, 1992. "A kakukk fészke: Pártrendszer és törésvonalak Magyarországon." *Politikatudományi Szemle*, 2: 123-161.
- Tóka, Gábor, 1994. "Bal és jobb: miért alkalmazható? Hozzászólás Körösenyi András tanulmányához." *Politikatudományi Szemle*, 3: 135-145.
- Ware, Alan, 1987. "Introduction. Parties under Electoral Competition" In: Ware ed. *Political Parties: Electoral Change and Structural Response*. Oxford: Basil Blackwell. 1-23.
- Ware, Alan, 1995. *Political Parties and Systems*. Oxford: Oxford University Press.

- Weber, Max, 1987. *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai, 1/1. Szociológiai kategóriatan..* Fordította: Erdélyi Ágnes. Budapest: KJK.
- Weber, Max 1989. *A politika mint hivatás.* Budapest: Medvetánc Füzetek.
- Wilson, James Q., 1962. *The Amateur Democrat.* Chicago: University of Chicago Press.
- Wilson, James Q., 1973. *Political Organizations.* New York: Basic Books Inc
- Wolinetz, Stevens B., 1979. "The Transformation of Western European Party Systems". *West European Politics*, 4-28.
- Wright, W. E. 1971. "Comparative Party Models: Rational-Efficient and Party Democracy" in Wright ed. *A Comparative Study of Party Organization.* Columbus, Ohio: Merrill, 17-54.